

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА МОРСЬКА АКАДЕМІЯ»
Навчально-науковий інститут морського права та менеджменту
Кафедра морського права

УДК: 341.225.5

Давара Софія Ахмедівна

**ВИКЛЮЧНА ЕКОНОМІЧНА ЗОНА: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ
РОЗУМІННЯ, ПРАВОВИЙ РЕЖИМ**

Дипломна робота магістра

Науковий керівник, д.ю.н., професор Шемякін Олександр Миколайович	освітньо-професійна програма «Морське право», спеціальність 081 «Право»
---	---

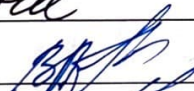
Здобувач

Науковий керівник

Завідувач кафедри

Нормоконтроль

м. Одеса – 2025 рік

АНОТАЦІЯ

Давара С.А. Виключна економічна зона: сучасні проблеми розуміння, правовий режим. Кваліфікаційна (магістерська) робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня вищої освіти спеціальності 081 «Право» освітньо-професійної програми «Морське право». Національний університет «Одеська морська академія». Одеса, 2025.

Дослідження магістерської роботи призначено детальному аналізу міжнародно-правового режиму ВМЕЗ та визначенню сучасних проблем його розуміння й реалізації.

У дипломній роботі розглянуто історію формування ВМЕЗ та встановлено необхідність врахування історико-теоретичних аспектів для правильного розуміння правового режиму зазначеного морського простору.

Було проведено детальний аналіз міжнародно-правових норм, що встановлюють міжнародно-правовий режим ВМЕЗ та визначено проблеми його розуміння деякими урядами держав.

За допомогою аналізу національного законодавства України було встановлено загальну відповідність норм внутрішньодержавного права в частині визначення правового режиму ВМЕЗ міжнародно-правовим нормам щодо регулювання зазначеного правового режиму, та, серед іншого, визначено деякі недосконалості у правовому регулюванні. Також було проведено аналіз внутрішнього права ряду зарубіжних держав та визначено позитивний аспект щодо належної імплементації міжнародно-правових норм в частині визначення правового режиму ВМЕЗ у національне законодавство значних морських держав.

Аналіз судової практики щодо вирішення спорів про делімітацію зазначеного морського простору дав змогу виокремити підхід судових інституцій щодо забезпечення «справедливого результату».

Окрім цього в рамках проведеного дослідження було визначено основні проблеми охорони правового режиму ВМЕЗ України в умовах російської

агресії та запропоновано ряд заходів, які б сприяли відновленню та захисту порушених суверенних прав України у межах власної ВМЕЗ.

Ключові слова: ВМЕЗ, виключна економічна зона, правовий режим, військова агресія, проблеми розуміння, делімітація.

ABSTRACT

Davara S.A. Exclusive Economic Zone: Current Issues on Understanding, Legal Regime. Qualification (master's) thesis for obtaining the educational and qualification level of higher education in the specialty 081 'Law' of the educational and professional programme 'Maritime Law'. National University 'Odesa Maritime Academy'. Odessa, 2025.

The research of the master's thesis is devoted to a detailed analysis of the international legal regime of the EEZ and the identification of contemporary problems of its understanding and implementation.

The thesis examines the history of the formation of the EEZ and establishes the need to take into account historical and theoretical aspects for a correct understanding of the legal regime of this maritime space.

A detailed analysis of the international legal norms establishing the international legal regime of the EEZ was carried out and the problems of its understanding by some governments were identified.

Through an analysis of Ukraine's national legislation, it was established that the norms of domestic law regarding the legal regime of the EEZ are generally consistent with international legal norms regulating this legal regime, and, among other things, some imperfections in legal regulation were identified. An analysis of the domestic law of a number of foreign states was also carried out, and a positive aspect was identified regarding the proper implementation of international legal norms in terms of determining the legal regime of EEZs in the national legislation of major maritime states.

An analysis of judicial practice in resolving disputes over the delimitation of the specified maritime space made it possible to identify the approach of judicial

institutions to ensuring a ‘fair outcome.’

In addition, the study identified the main problems of protecting the legal regime of Ukraine's EEZ in the context of Russian aggression and proposed a number of measures that would contribute to the restoration and protection of Ukraine's violated sovereign rights within its own EEZ.

Keywords: EEZ, exclusive economic zone, legal regime, military aggression, problems of understanding, delimitation.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛЮЧНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗОНИ ЯК ІНСТИТУТУ МІЖНАРОДНОГО МОРСЬКОГО ПРАВА.....	11
1.1. Історія формування інституту виключної економічної зони.....	11
1.2. Міжнародно-правовий режим виключної економічної зони	22
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЖИМУ ВИКЛЮЧНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗОНИ І ПРАКТИКА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ У ВНУТРІШНЬОМУ ПРАВІ ДЕРЖАВ.....	39
2.1. Правове забезпечення режиму виключної економічної зони в Україні.....	39
2.2. Особливості правового режиму виключної економічної зони в зарубіжних країнах.....	53
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУТУ ВИКЛЮЧНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗОНИ	71
3.1. Практика міжнародних судових інституцій щодо делімітації виключних економічних зон та їхнього правового режиму.....	71
3.2. Проблеми забезпечення правового режиму виключної економічної зони України в умовах російської військової агресії.....	89
ВИСНОВКИ.....	98
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	101

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми та її актуальність. Проблематика правового режиму виключної економічної зони (далі - ВМЕЗ) набуває особливої значущості у сучасних умовах розвитку міжнародного морського права та морських відносин, оскільки вона охоплює ключові питання реалізації суверенних прав прибережних держав на морські ресурси та регулювання господарської діяльності у прибережних водах. У зв'язку з посиленням глобалізаційних процесів, зростанням потреб у природних ресурсах та розвитком технологій видобутку морських мінералів, ефективне правове визначення меж і режиму ВМЕЗ стає важливим питанням для забезпечення економічної безпеки держав та раціонального використання морських багатств.

Сучасні виклики безпеці у морських просторах підкреслюють значення теми дослідження. Територіальні суперечки, військові конфлікти та неправомірні дії окремих держав у прибережних зонах, зокрема РФ у Чорному та Азовському морях, створюють загрози реалізації прав прибережних держав у межах їх виключних економічних зон. Невизначеність міжнародно-правових підходів та недостатня узгодженість національного законодавства у частині регулювання ВМЕЗ ускладнюють захист національних інтересів та сприяють виникненню конфліктних ситуацій.

Особливу значущість дослідження набуває у контексті розвитку національної законодавчої бази та міжнародної правової практики. Аналіз сучасних проблем визначення правового статусу ВМЕЗ дозволяє розробляти механізми ефективного управління морськими ресурсами, визначати порядок здійснення контролю за діяльністю третіх держав та забезпечувати правову охорону інтересів прибережних держав.

Крім того, вивчення правового режиму ВМЕЗ сприяє оптимізації політики у сфері морського господарства, підвищенню ефективності використання природних ресурсів та забезпеченню екологічної безпеки

морських акваторій. Наукове осмислення проблем сучасного тлумачення ВМЕЗ створює передумови для розробки комплексних підходів до міжнародного співробітництва у морських питаннях та вдосконалення системи управління морськими просторами на національному та регіональному рівнях.

Мета та задачі роботи. Метою роботи є вивчення сучасних проблем розуміння та правового режиму виключної економічної зони.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі задачі:

- 1) розглянути історію формування інституту виключної економічної зони;
- 2) описати міжнародно-правовий режим виключної економічної зони та встановити наявність/відсутність проблем в його розумінні;
- 3) охарактеризувати правове забезпечення режиму виключної економічної зони в Україні;
- 4) проаналізувати особливості правового режиму виключної економічної зони в зарубіжних країнах;
- 5) дослідити практику міжнародних судових інституцій щодо делімітації виключних економічних зон та їхнього правового режиму;
- 6) проаналізувати проблеми забезпечення правового режиму виключної економічної зони України в умовах російської військової агресії.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є відносини, що виникають у процесі правового регулювання режиму виключної економічної зони. Предметом дослідження виступають сучасні проблеми розуміння та правового режиму виключної економічної зони.

Методи дослідження. У дипломній роботі використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, зокрема:

- 1) аналіз та синтез наукової літератури – дозволив систематизувати існуючі теоретичні положення щодо формування та розвитку інституту ВМЕЗ, оцінити його місце у системі міжнародного морського права;
- 2) історико-правовий метод – дозволив відстежити еволюцію інституту

ВМЕЗ, проаналізувати історію формування його сучасного міжнародно-правового режиму;

3) порівняльно-правовий метод – використовується для порівняння правового режиму ВМЕЗ в різних країнах, аналізу національних законодавств, міжнародних договорів та Конвенції ООН з морського права;

4) нормативно-правовий метод – передбачав дослідження міжнародно-правових і національних правових актів, що регулюють створення та функціонування ВМЕЗ, а також механізмів реалізації прав і обов'язків прибережних держав;

5) аналіз судової практики та міжнародних прецедентів – використовувався для дослідження рішень міжнародних судових інституцій щодо делімітації ВМЕЗ і вирішення спорів між державами;

6) метод юридичного моделювання – застосовувався для оцінки можливих сценаріїв розвитку правового режиму ВМЕЗ України з урахуванням сучасних викликів, включно з військовою агресією та питаннями делімітації морських просторів.

Аналіз використаних джерел та літератури. Нормативною основою дослідження стали міжнародно-правові та національні акти, що регулюють правовий режим морських просторів і використання виключної (морської) економічної зони. До міжнародних документів належать, зокрема, Конвенція ООН з морського права 1982 року, Конвенція про територіальне море, континентальний шельф, охорону морських живих ресурсів та інші міжнародні угоди й прецеденти міжнародних судових інституцій. Водночас національне законодавство України, зокрема Закон України «Про виключну (морську) економічну зону України», Морська доктрина України, положення Кабінету Міністрів та накази Державної прикордонної служби України, регламентують порядок охорони, використання та забезпечення правового режиму ВМЕЗ у національних водах.

Теоретичною основою дослідження стали наукові праці вітчизняних учених, таких як Т. В. Аверочкіна, Р. В. Алямкін, І. В. Вітовська, Б. Ю.

Гресько, В. О. Допілка, К. В. Іскров, Н. Б. Кравченко, С. О. Кузнецов, О. О. Кукшинова, С. А. Курбацький, А. М. Притула, Г. С. Стефанов, В. Е. Теліпко, Б. М. Устименко, О. М. Шемякін та інші, які здійснили ґрунтовний аналіз правового режиму ВМЕЗ, її історичного формування, використання природних ресурсів та механізмів захисту національних інтересів у морських просторах. До зарубіжних дослідників, які внесли значний внесок у розвиток теоретичних положень у сфері регулювання правового режиму ВМЕЗ, слід віднести В. Amor, Н. Caminos, R. Friedheim, J. Gibson, D. Gray, S. Nandan, B. Oxman, J. Salmon, I. Varykasha, які досліджували історію формування інституту ВМЕЗ, порівняльні аспекти правового режиму різних держав та судову практику міжнародних органів щодо делімітації морських просторів.

Наукова новизна одержаних результатів. Вперше доведено, що сучасне розуміння інституту ВМЕЗ потребує комплексного врахування історико-теоретичних аспектів її формування та міжнародно-правового режиму. Вперше основним безпосереднім об'єктом дослідження визначено правовий режим української ВМЕЗ в умовах воєнної агресії РФ, що дозволило ідентифікувати ключові проблеми правового забезпечення національних інтересів у морських просторах. Дістали подальшого розвитку положення міжнародного морського права та судової практики міжнародних органів щодо делімітації ВМЕЗ. Також було розроблено комплекс рекомендацій щодо удосконалення режиму ВМЕЗ України в умовах російської агресії.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені у магістерському дослідженні положення, висновки та пропозиції можуть бути використані:

1) у науково-дослідницькій сфері – як основа для подальшої теоретичної розробки питань щодо правового режиму ВМЕЗ, делімітації морських просторів, захисту національних інтересів у прибережних водах та управління морськими ресурсами;

2) у правотворчості – як практичний інструмент для вдосконалення національного законодавства України у сфері морського права, включно із

законодавчими актами щодо регулювання ВМЕЗ та охорони морських ресурсів;

3) у правозастосовній діяльності – як методичний матеріал для органів державної влади та судових інстанцій при вирішенні справ, що стосуються використання та охорони ВМЕЗ, реалізації прав прибережної держави та протидії порушенням її морських кордонів;

4) у навчальному процесі – при викладанні курсів з міжнародного публічного права, морського права та права природокористування, підготовці підручників, навчальних посібників і методичних вказівок, а також у науково-дослідницькій роботі здобувачів вищої освіти.

Обґрунтування структури роботи. Виходячи з мети та основних завдань, враховуючи предмет та об'єкт дослідження, магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків та списку використаних джерел.

У першому розділі «Історико-теоретичні аспекти виключної економічної зони як інституту міжнародного морського права» розглянута історія формування інституту ВМЕЗ та проаналізований міжнародно-правовий режим.

У другому розділі «Правове забезпечення режиму виключної економічної зони і практика його реалізації у внутрішньому праві держав» охарактеризоване правове забезпечення режиму ВМЕЗ в Україні, визначені особливості правового режиму цього простору в зарубіжних країнах.

У третьому розділі «Сучасні правові проблеми інституту виключної економічної зони» досліджена практика міжнародних судових інституцій щодо делімітації ВМЕЗ та їхнього правового режиму, а також проаналізовані проблеми забезпечення правового режиму ВМЕЗ України в умовах російської військової агресії.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛЮЧНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗОНИ ЯК ІНСТИТУТУ МІЖНАРОДНОГО МОРСЬКОГО ПРАВА

1.1. Історія формування інституту виключної економічної зони

Історія формування та еволюції інституту виключної економічної зони є складним і тривалим процесом, який відображає розвиток міжнародного морського права та зміну підходів держав до використання ресурсів Світового океану.

О. О. Кукшинова та Т. В. Урум зазначають, що інститут виключної (морської) економічної зони набув розвитку разом з еволюцією національної практики щодо розширення прав прибережної держави на сусідні морські простори. Сама ідея таких виключних прав виникла ще в давнину, і тому претензії на морські простори, що прилягають до території держави, були сформульовані вже стародавніми правниками. Претензії прибережних держав на значні ділянки морських просторів виникли ще до встановлення норм, які регулюють відносини між державами щодо використання морів, тобто задовго до появи міжнародного морського права та класифікації морських просторів на територіальне море і відкрите море [67, с. 56].

Походження таких претензій сягає античної епохи, коли режим морських вод регулювався внутрішнім правом античних держав. Це підтверджується словами римського юриста Балда: «Якщо всевишній дарує мені місто, то, мабуть, він дарує також передмістя, всю навколишню територію та всі її належності... як на суші, так і на морі, оскільки море, як і суша, має свої межі та поділ» [70, с. 700].

Тенденція встановлення контролю окремих держав над морськими просторами посилюється в середньовіччі. У той час виключна (морська) економічна зона розглядалася як частина морського простору, що належала певній державі з обов'язковим юридичним зв'язком із усіма подіями, які відбуваються в цих водах. Наприклад, в XIII столітті існувало правило, згідно

з яким «якщо батько помирає в морі, його спадкоємець визначається в місті, якому належить ця частина моря» [70, с. 700].

Таким чином, національна юрисдикція поширювалася на прилеглі води. Якщо в цих морських водах мали місце акти піратства, контрабанди чи інші злочини, відповідальність визначалася за законами прибережної держави, яка мала повне право карати винних чи помилувати їх.

З часом морські води, що прилягають до державної території, стали важливим джерелом економічної вигоди, що було зумовлено науково-технічним прогресом, який надав можливості та технології для використання ресурсів Світового океану. Таким чином, кожна прибережна держава почала не лише поширювати свою юрисдикцію на морський простір, але й оголошувати про свої виключні права на видобуток і використання морських ресурсів.

Варто зазначити, що в давнину термін «виключна (морська) економічна зона» не використовувався – його просто не існувало. Натомість було поширене поняття «територіальні води», яке вказувало на виключні права прибережної держави на природні ресурси та на національну юрисдикцію, що поширювалася на ці води. Довжина територіальних вод визначалася по-різному, і в середньовіччі не було єдиної думки з цього питання – кожна країна встановлювала свої морські кордони залежно від своїх можливостей щодо їх охорони.

Зародження законодавства, яке регулювало статус виключної (морської) економічної зони, розпочалося з ініціативи Великобританії та Сполучених Штатів Америки. У 1736 році Великобританія, а в 1799 році – США односторонньо встановили 12-мильні зони для здійснення митного контролю над усіма суднами, що прямували до їх портів. У 1811 році Великобританія, ухваливши так званий колоніальний закон, заборонила іноземним суднам видобувати перли в певних місцях біля острова Цейлон, що знаходилися на відстані від 6 до 21 милі від берега, що вже нагадувало концепцію виключної (морської) економічної зони. У 1821 році російський імператор Олександр I

видав указ, в якому оголосив про виключні права Росії на морські води від Берингової протоки до 54 градусів північної широти, встановлюючи зону в 100 миль від узбережжя Азії та Америки. У межах цієї смуги указом було заборонено іноземним суднам займатися риболовлю [67, с. 57].

Слід зазначити, що всі подібні укази були односторонніми і не мали юридичної підтримки з боку інших країн, тому вони довго не діяли, не кажучи вже про офіційне оформлення юрисдикції щодо порушників цих заборон.

Спроби вирішити питання про розширення юрисдикції прибережних держав на простори відкритого моря, що прилягають до територіального моря, були здійснені ще на Гаазькій конференції з кодифікації міжнародного права в 1930 році під час обговорення питання про спеціальні (прилеглі) зони.

З точки зору С. П. Головатого, процес формування і розвитку тенденції встановлення зон особливих економічних інтересів включає три основні етапи:

- 1) 1945-1966 роки (починаючи з проголошення прокламацій Трумена);
- 2) 1966-1972 роки (коли деякі держави в односторонньому порядку, під прикриттям захисту економічних інтересів, встановлюють територіальні води, що перевищують встановлену міжнародним правом 12-мильну межу);
- 3) 1972-1982 роки (коли виникає концепція економічної зони) [61, с. 7].

Першим важливим кроком щодо проголошення виключної юрисдикції над морськими ресурсами за межами територіального моря стали дії Сполучених Штатів Америки у Прокламації Трумена від 28 вересня 1945 року про континентальний шельф. У Прокламації зазначалося, що, «беручи до уваги нагальність збереження та раціонального використання своїх природних ресурсів, уряд Сполучених Штатів розглядає природні ресурси надр і морського дна континентального шельфу, розташованого під відкритим морем, але прилеглого до узбережжя Сполучених Штатів, як такі, що належать до Сполучених Штатів і підлягають їх юрисдикції та контролю» [40].

Паралельно з цим документом виникає тенденція створення зони економічних інтересів. Уряд США вважає доцільним встановлення зони

збереження в районах відкритого моря, що прилягають до національних кордонів, де рибальство вже було розвинене або може бути розвинуто і підтримано на високому рівні в майбутньому. У другій Прокламації Трумена, яка стосувалася прибережного рибальства, з цього приводу зазначалося: «Беручи до уваги нагальну потребу у збереженні та захисті рибних ресурсів, уряд Сполучених Штатів вважає за належне встановлювати зони збереження в тих районах відкритого моря, що прилягають до узбережжя Сполучених Штатів, де рибальська діяльність здійснювалася або в майбутньому може здійснюватися на значних масштабах. У тих випадках, коли така діяльність здійснювалася або надалі здійснюватиметься виключно громадянами США, Сполучені Штати вважають за належне встановлювати чітко окреслені зони збереження, в яких рибальська діяльність підлягатиме регулюванню та контролю з боку Сполучених Штатів» [39]. Також передбачалося, що в районах, де рибальство здійснюють громадяни інших країн, цей процес буде регулюватися та контролюватися на основі угод, укладених між США та відповідними державами.

Таким чином, США стали першою країною, яка поширила свої права на природні ресурси, що знаходяться як на морському дні, так і у водах відкритого моря. Незважаючи на надане пріоритетне право на видобуток морських ресурсів, право на вільний і безперешкодний прохід іноземних суден залишалося недоторканим. Крім того, не було згадок про встановлення кримінальної юрисдикції США в цих водах, хоча заборона на використання ресурсів іншими державами існувала, проте вона не мала кримінального характеру.

Слідом за США деякі латиноамериканські країни почали оголошувати про розширення своєї «суверенної влади» або суверенітету не тільки на континентальний шельф, але й на води, що його покривають.

У 1945 році уряд Мексики заявив, що вживає заходів для «використання та контролю закритих рибальських зон, необхідних для охорони рибальства в межах континентального шельфу» [86, с. 14]. Проте наступна прокламація

дещо відрізнялася від американської: Мексика отримала право вживати односторонні заходи для охорони рибальства в зонах відкритого моря, де промисел здійснювали як мексиканські громадяни, так і іноземці. Тобто, мексиканська прокламація мала більш агресивний характер, згідно з яким континентальний шельф і морське дно, а також води, що покривають ці території на відстані, визначеній міжнародним правом, оголошувалися національним надбанням. Варто зазначити, що мексиканська прокламація мала на меті одночасне поширення юрисдикції прибережної держави як на континентальний шельф, так і на великі водні простори відкритого моря.

Першою країною, яка порушила традиційну доктрину свободи відкритого моря, стала Аргентина. У статті 1 президентського декрету Аргентини від 1964 року йшлося, що «континентальний шельф і води, що його покривають, проголошуються частиною суверенної влади нації» [86, с. 4-5]. Однак, відповідно до статті 2 цього декрету, зберігалася свобода судноплавства в водах, що покривають континентальний шельф. Цей момент виводить аргентинську декларацію за межі концепції територіального моря, хоча інтеграція шельфу та вод, що його покривають, і поширення на них державного суверенітету суперечить загальноприйнятому принципу свободи відкритого моря.

Зона «епіконтинентального моря» почала визначатися у фізичних одиницях. Так, ширина виключної економічної зони була встановлена Чилі на рівні 200 морських миль. Президентська декларація про континентальне море 1947 року проголосила «національний суверенітет над континентальним шельфом та прилеглим до його берегів морем, незалежно від глибини, в межах, необхідних для резервування, захисту, збереження та використання природних ресурсів будь-якого виду» [86, с. 8]. Встановлювався «захист і контроль» усіх морських вод на відстані до 200 морських миль від чилійського узбережжя.

Згодом інші країни регіону також заявили про свої претензії на морські зони: Перу оголосила про створення 200-мильної «зони континентального

шельфу», Коста-Ріка висловила свої «права та інтереси» щодо морських вод на відстані 200 миль, Гондурас також визначив 200-мильні «зони захисту і контролю», і цьому прикладу наслідували багато інших країн Західної півкулі. Однак, жоден з цих документів не уточнював, якими саме засобами буде здійснюватися цей захист і контроль [70, с. 701].

У Східній півкулі першою країною, яка визначила «зону консервації», де рибальство підлягало регулюванню та контролю, стала Ісландія (1948 рік). Національний суверенітет на воді відкритого моря поширила президентська декларація Південної Кореї (1952 рік). 100-мильну зону консервації встановила декларація Президента Індії. Хоч ці нововведення стали частиною міжнародного морського права, вони не отримали широкого застосування.

Професор О. М. Шемякін зазначає, що в 1952 році було здійснено першу спробу надати «міжнародний» характер одностороннім діям прибережних держав, які претендували на водний простір шириною 200 морських миль. Саме цього року, 18 серпня, у Сантьяго (Чилі) три країни – Чилі, Еквадор і Перу – підписали Декларацію про морську зону. У цій Декларації було проголошено право кожної з цих країн на суверенітет і виключну юрисдикцію над цією зоною. Згідно з цим, всі іноземні судна в цій зоні повинні були дотримуватись правил мирного проходу. Однак такі положення фактично прирівнювали цю зону до територіального моря як за правовим статусом, так і за режимом, тільки розширюючи його межу до 200 морських миль. Обґрунтування цієї необхідності базувалося на суто економічних мотивах [77, с. 250].

У 50-х роках ХХ століття питання використання та охорони природних ресурсів прибережних районів відкритого моря, серед інших аспектів міжнародного морського права, стали предметом обговорення Комісії міжнародного права ООН (1949-1952 роки, 1955, 1956 роки), а згодом – на Женевських конференціях з морського права у 1958 та 1960 роках.

На Женевських конференціях 1958 і 1960 років отримала значну підтримку концепція виключної рибальської зони, яка дозволяла прибережній

державі здійснювати виняткові права на рибальство за межами територіального моря. Однак ця концепція не стала частиною договірних норм. Її прихильники вважали, що створення таких зон могло б сприяти стримуванню тенденції окремих країн до розширення свого територіального моря. Незважаючи на те, що концепція виключної рибальської зони не була включена до Женевських конвенцій, з часом вона знайшла відображення в національному законодавстві деяких держав.

Використовуючи відсутність чітко визначеної межі ширини територіального моря в Женевській конвенції 1958 року [3], латиноамериканські країни, починаючи з середини 60-х років XX століття, знову висловили претензії на водні простори відкритого моря. Зокрема, 200-мильні територіальні води були встановлені в національному законодавстві таких держав, як Аргентина (1966 р.), Еквадор (1966 р.), Панама (1967 р.), Уругвай (1969 р.) і Бразилія (1970 р.). Проте аналіз законодавчих актів цих країн вказує на відсутність єдності в визначенні режиму територіального моря. У Законі Бразилії 1970 року, наприклад, були положення, що визначали 200-мильні територіальні води, в яких судна всіх країн мали право на мирний прохід. Подібні положення містили законодавчі акти Еквадору та Панами. У законодавстві інших країн Латинської Америки також встановлювалися 200-мильні територіальні води, при цьому зберігалася свобода судноплавства і польотів (наприклад, Закон Аргентини 1966 року, Декрет Уругваю 1969 року). Науковці О. О. Кукшинова та Т. В. Урум зазначають, що ці кроки щодо розширення просторової юрисдикції суперечили загальновизнаним принципам свободи відкритого моря та практиці встановлення 12-мильної межі територіального моря, яка була прийнятною на той час [67, с. 59].

Позиція латиноамериканських держав набула більшої визначеності у двох міжнародних угодах, підписаних у 1970 році: Декларації Монтевідео з морського права та Декларації латиноамериканських держав з морського права (Лімській декларації).

Декларації Монтевідео з'явилася як результат прохання Генерального

секретаря Організації Об'єднаних Націй до держав висловити свої погляди щодо скликання нової Конференції ООН з морського права. Двадцять четверта сесія Генеральної Асамблеї у Резолюції 2574А від 15 грудня 1969 року рекомендувала провести широке обговорення, що стосувалося перегляду режимів відкритого моря, континентального шельфу, територіального моря, прилеглої зони, збереження живих ресурсів відкритого моря та, зокрема, вироблення міжнародно визнаного визначення району, який знаходиться за межами національної юрисдикції [15].

У результаті уряд Уругваю скликав у Монтевідео зустріч з іншими латиноамериканськими державами, які проголосили свій суверенітет над водами в межах 200-мильної зони, з метою узгодження їхньої позиції. Дев'ять зазначених раніше латиноамериканських держав зібралися та ухвалили Декларацію Монтевідео.

Декларацію Монтевідео містить, зокрема, два основоположні принципи:

1) право прибережних держав користуватися національними ресурсами моря, прилегло до їхніх узбережжя, а також ресурсами морського дна і надр з метою забезпечення максимального розвитку їхніх економік та підвищення рівня життя їхніх народів;

2) право встановлювати межі свого морського суверенітету та юрисдикції відповідно до географічних особливостей, чинників, що визначають наявність морських ресурсів, а також необхідності їх раціонального використання [89].

Декларацію Монтевідео також підтверджувала свободу судноплавства і польотів літаків усіх держав у районах, що перебувають під морським суверенітетом і юрисдикцією прибережних країн.

Під час зустрічі в Монтевідео Перу запропонувало провести другу зустріч усіх латиноамериканських держав у Лімі в серпні 1970 року. У лімській зустрічі взяли участь двадцять держав, і за її підсумками було ухвалено Декларацію, яку підтримали чотирнадцять держав (дев'ять підписантів декларації Монтевідео, а також Колумбія, Домініканська Республіка, Гватемала, Гондурас і Мексика).

Лімска декларація підтвердила принципи Декларації Монтевідео, доповнивши їх двома новими положеннями:

1) правом прибережної держави запобігати забрудненню вод та іншим небезпечним і шкідливим наслідкам, що можуть виникнути внаслідок використання, розвідки чи експлуатації району, прилеглого до її узбережжя;

2) правом прибережної держави дозволяти, контролювати та брати участь у всіх науково-дослідних заходах, які можуть проводитися в морській зоні, що перебуває під її суверенітетом і юрисдикцією, а також правом отримувати інформацію про висновки й результати таких досліджень [89].

Таким чином, станом на 1970 рік більшість латиноамериканських держав прийняла загальновизначену концепцію юрисдикції над ресурсами у розширеній прибережній морській зоні. Межі цієї зони та її точний правовий характер ще належало визначити з більшою точністю, однак основні елементи вже були чітко окреслені. Керуючись економічними інтересами, прибережні держави Латинської Америки проголосили свій суверенітет над морськими просторами, що значно перевищували будь-які попередні претензії.

У 1970 році в Лімі відбулася ще одна Конференція латиноамериканських держав, на якій була ухвалена Декларація латиноамериканських країн з морського права (Лімска декларація). Ця декларація здебільшого повторювала положення Декларації Монтевідео, однак вона також містила нові пункти, що доповнювали позицію латиноамериканських країн. Зокрема, було проголошено право прибережної держави вживати заходи для запобігання забрудненню вод, а також право цієї держави визначати, контролювати та брати участь у наукових дослідженнях у зонах, що знаходяться під її суверенітетом і юрисдикцією. Це свідчило про більш активні позиції країн латиноамериканського регіону щодо прав прибережної держави в 200-мильній морській зоні. Ці держави прагнули через участь у регіональних актах встановити новий правовий режим для Світового океану, який би відрізнявся від тих домовленостей, які були зафіксовані в Женевських конвенціях 1958 року.

У червні 1972 року на конференції держав Карибського басейну, яка відбулася в Санто-Домінго (Домініканська Республіка), була прийнята Декларація з морського права, в якій також згадувалася прилегла до територіального моря зона шириною 200 морських миль, яку пропонувалося назвати «патрімоніальним морем». Проте ця декларація мала суттєві концептуальні відмінності від Декларації про морську зону 1952 року. Зокрема, в Декларації 1972 року вже не йшлося про суверенітет і виключну юрисдикцію прибережної держави, а про суверенні права на ресурси цієї зони, хоча деякі положення все ж містили елементи територіальних претензій.

Приблизно в той самий час, у червні 1972 року, на регіональному семінарі африканських держав, що відбувся в Яунде (Камерун), був ухвалений підсумковий документ, в якому обговорювався термін «економічна зона». Цей термін згодом став основним у всіх пропозиціях, поданих до Комітету з мирного використання морського дна і океанів за межами національної юрисдикції для розгляду на III Конференції ООН з морського права.

Професор О. М. Шемякін зазначає, що в кінці 1973 – на початку 1974 років у документах з'являється термін «виключна економічна зона». Цей термін підкреслює, що економічні права в цій зоні належать виключно прибережній державі, і що інші країни не мають права здійснювати будь-яку економічну діяльність в межах цієї зони через її виключність [77, с. 251].

Під час дискусій на першій Конференції ООН з морського права було визнано «особливий інтерес» прибережних держав у збереженні продуктивності природних ресурсів у будь-якому районі відкритого моря, що примикає до їх територіального моря. Питання про встановлення економічних зон стало однією з найскладніших та найбільш важливих тем на III Конференції ООН з морського права, оскільки таке встановлення порушувало політичні та економічні інтереси численних країн.

10 грудня 1982 року була ухвалена Конвенція ООН з морського права (далі за текстом - UNCLOS) [9], згідно з якою, відповідно до статті 55, виключна економічна зона визначається як територія, що знаходиться поза

межами територіального моря і прилягає до нього, і для якої встановлено спеціальний правовий режим. Ширина виключної економічної зони не може перевищувати 200 морських миль, які відраховуються від вихідних ліній, що визначають межі територіального моря.

Отже, термін «виключна економічна зона», введений під час роботи III Конференції ООН з морського права, став частиною всіх проєктів, як офіційних, так і неофіційних, і зрештою був включений до UNCLOS. Під час обговорень на конференції це питання викликало значні суперечності, оскільки деякі держави (зокрема, країни без виходу до моря, а також група соціалістичних держав) вважали, що використання терміну «виключна» неправильно відображає права і обов'язки країн щодо цих морських просторів. Після тривалих дебатів та уточнень щодо обсягу прав прибережних і інших держав в економічних зонах, термін «виключна економічна зона» був затверджений і включений до тексту статей, що були прийняті на наступних сесіях, а також в офіційну редакцію Конвенції.

Слід погодитись з думкою науковців С. О. Кузнецова та Т. В. Аверочкиної, що виключна економічна зона виникла як результат компромісу між державами під час підготовки та проведення III Конференції ООН з морського права. Це був компроміс між країнами, які прагнули значного збільшення меж територіального моря до 200 морських миль, і державами, що виступали за збереження багатостороннього використання морських просторів і виступали проти розширення суверенітету прибережних країн на такі великі площі [66, с. 80].

Найбільшу вигоду від встановлення великих економічних зон могли отримати прибережні держави з довгою береговою лінією, де розташовані морські райони, багаті природними ресурсами. До цієї групи країн належали США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Великобританія, СРСР, Японія, Аргентина, Бразилія, Чилі та інші. Однак, незважаючи на це, деякі з цих держав опинилися в складному становищі через введення 200-мильної економічної зони. Це створило проблеми для країн, що активно займаються

експедиційним рибальством на великих відстанях. До цієї групи входили США, Японія, СРСР, Іспанія, НДР, ПНР, Південна Корея, КНДР та інші. Аналогічно, проблеми виникли у країнах, які не мають виходу до моря, а також у тих, що перебувають у несприятливих географічних умовах. Для держав з короткою береговою лінією і відсутністю ресурсів у їхніх зонах, введення таких економічних зон не принесло жодних вигод. Більше того, вони позбавлялися можливості проводити рибальство в традиційних районах, де раніше здійснювали промислову діяльність [67, с. 60].

Таким чином, можна зробити висновок, що концепція виключної економічної зони виникла внаслідок зростання числа нових незалежних держав та розвитку науково-технічного прогресу в розвинених країнах, що вплинуло на характер та інтенсивність використання морських ресурсів. Оскільки межі континентального шельфу для кожної країни визначалися здебільшого залежно від характеристик її підводного материкового краю, з метою забезпечення рівних економічних можливостей для всіх держав щодо використання природних ресурсів Світового океану, Конвенція ООН 1982 року ввела нове поняття – «виключна економічна зона».

1.2. Міжнародно-правовий режим виключної економічної зони

Міжнародний юридичний режим виключної економічної зони є наслідком тривалого розвитку морського права та зусиль поєднати принципи свободи відкритого моря з інтересами прибережних держав щодо ефективного використання та охорони морських ресурсів. Офіційне закріплення цього режиму стало можливим завдяки UNCLOS, яка надала виключній економічній зоні статус окремого правового інституту з власними специфічними правилами. Цей режим базується на поєднанні суверенних прав і юрисдикції прибережної держави з одночасним збереженням основних свобод інших держав, що визначає компромісний характер даного правового утворення у світовій системі морського права.

Поняття «правовий режим» відображає систему прав та обов'язків, які держави мають щодо використання виключної економічної зони. Щодо

статусу цієї зони, він відповідає на питання про те, чи підпорядковується вона суверенітету держави або лише її юрисдикції.

Н. Б. Кравченко підкреслює, що міжнародний правовий режим виключної економічної зони визначається особливими правами та обов'язками прибережної держави, а також певними правами держав, які не мають безпосереднього виходу до моря або перебувають у складних географічних умовах. Це дає змогу в юридичній науці розглядати правовий режим виключної економічної зони як «унікальний» (*sui generis*) [65, с. 45].

На думку дослідників С. О. Кузнецова та Т. В. Аверочкиної, основною особливістю цього режиму є те, що в межах виключної економічної зони права та юрисдикція прибережної держави, а також права та свободи інших країн, чітко визначені відповідними положеннями UNCLOS. Тому неправильно вважати, що прибережна держава може самостійно встановлювати режим цієї зони на власний розсуд [66, с. 80].

UNCLOS включає ряд норм, що мають на меті встановлення та врегулювання прав і обов'язків прибережних і інших держав щодо використання виключної економічної зони. Ці норми разом формують міжнародно-правовий режим цієї зони. Окрім частини V UNCLOS, яка цілком присвячена регулюванню діяльності держав у межах виключної економічної зони, правовий режим цієї зони також визначається окремими нормами з інших частин цієї конвенції – VI, VII, XII та XV. Вони стосуються, відповідно, режиму континентального шельфу, відкритого моря, охорони та збереження середовища моря, проведення різних морських наукових досліджень і вирішення міжнародних суперечок.

Згідно зі ст. 55 UNCLOS, виключною економічною зоною виступає територія, яка розміщена за межами територіального моря та безпосередньо знаходиться біля нього до нього. Ця територія підлягає особливому правовому режиму, який встановлює права та юрисдикцію прибережної держави, а також права і свободи сторонніх держав відповідно до норм UNCLOS. Згідно зі ст. 57 UNCLOS, максимальна ширина виключної економічної зони не може бути

більшою, чим двісті морських миль, що вимірюються від тієї лінії, яка визначає межі територіального моря [9].

Необхідно відзначити, що визначення виключної економічної зони, яке міститься в ст. 55 UNCLOS, спричинило величезну кількість суперечок щодо правового статусу цієї категорії водного простору. Зокрема, сформувався дві найбільш поширені точки зору з цього питання. Згідно з першою, виключна економічна зона є частиною відкритого моря і тому має статус відкритого моря. Згідно з другою, виключна економічна зона виступає зоною з «*sui generis legal status*», тобто зоною особливого роду, що має свій власний правовий статус.

На думку професора О. М. Шемякіна, якщо відкинути полярні точки зору, які неприйнятні для жодної зі сторін у суперечці про правовий статус виключної економічної зони, суть суперечки зводиться лише до розуміння самого терміну «правовий статус», а не до правової природи цієї категорії водного простору та її місця в загальній системі категорій морських просторів. Так, наприклад, прихильники точки зору, згідно з якою виключна економічна зона має такий самий статус, як і відкрите море, вкладають у поняття статусу лише те, що ця категорія водного простору розташована за межами державної території і на неї не здійснюється суверенітет прибережної держави. Однак і прихильники тієї точки зору, що виключна економічна зона має «*sui generis legal status*», не заперечують цього, вони акцентують увагу лише на тому, що правовий статус виключної економічної зони відрізняється як від статусу відкритого, так і територіального моря. Причому відмінності вони вбачають не в наявності чи відсутності суверенітету стосовно цієї категорії морського простору (у цьому точки зору сторін співпадають), а в тих суверенних правах, якими володіє прибережна держава стосовно природних ресурсів цієї зони та юрисдикції, передбаченої положеннями UNCLOS [77, с. 253].

З цієї причини існують певні розбіжності в законодавчій практиці багатьох країн щодо регулювання економічних і риболовних зон. Як правило, національні закони, не заглиблюючись у питання правового статусу

економічних зон, вирішують проблеми прав і юрисдикції прибережної держави в цих зонах шляхом конкретного переліку цих прав. Такий підхід відображено і в Законі України «Про виключну (морську) економічну зону України», який був прийнятий від 16 травня 1995 року [20].

Обговорення правового режиму виключної економічної зони на III Конференції ООН з морського права були тісно пов'язані з питанням її правового статусу, зокрема з проблемою чи можна поширювати суверенітет прибережної держави на цей тип морського простору, або це неможливо.

Як вже було зазначено, на той час деякі країни, що розвиваються, підтримували ідею встановлення суверенітету прибережної держави над ресурсами виключної економічної зони. Зокрема, ця концепція була закріплена в Декларації Організації африканського єдності з питань морського права, де визнавалося право прибережної держави на «недоторканий суверенітет над усіма морськими та мінеральними ресурсами» виключної економічної зони.

Однак спроба поширити суверенітет на ресурси поза межами державної території зустріла серйозну критику та опір з боку ряду держав. Вони підтримували думку, згідно з якою в районах Світового океану, що знаходяться поза юрисдикцією будь-якої країни і не підпорядковані її суверенітету, не слід визнавати суверенітет жодної держави на природні ресурси цих територій. У зв'язку з цим було запропоновано компромісне рішення у вигляді концепції «суверенних прав для розвідки та розробки природних ресурсів».

В UNCLOS права прибережної держави на ресурси виключної економічної зони закріплені у вигляді «суверенних прав». Згідно з п. 1 ст. 56 цієї конвенції, прибережна держава має суверенні права на розвідку, експлуатацію та охорону природних ресурсів, як живих, так і неживих, що перебувають у водах, на морському дні та в його надрах. Ці права також охоплюють управління ресурсами та інші види економічної діяльності, зокрема, дослідження та використання енергії, отриманої від води, течій та

вітру [9]. Ці суверенні права щодо природних ресурсів виключної економічної зони можуть призводити до двох типів правомірних дій з боку прибережної держави:

1) ухвалення необхідних національних нормативно-правових актів, які регулюють питання розвідки, а також розробки та охорони природних ресурсів виключної економічної зони згідно з положеннями UNCLOS;

2) вжиття всіх необхідних заходів для забезпечення виконання цих правових актів.

Вказані правомірні дії прибережної держави зазначені в ряді статей UNCLOS, а саме: в п.п. 1, 2, 4 ст. 61; п. 4 ст. 62; п. 1 ст. 73.

Згідно з міжнародно-правовою основою суверенних прав прибережної держави, UNCLOS вводить певні обмеження щодо використання цих прав. Зокрема, п. 2 і п. 3 ст. 73 обмежують можливість прибережної держави застосовувати репресивні заходи у разі порушення її законів і правил в економічній зоні. Відповідно до цих обмежень, заарештоване судно та його екіпаж повинні бути негайно звільнені після внесення розумної застави або іншого забезпечення. Крім того, покарання, накладені прибережною державою за порушення правил рибальства в виключній економічній зоні, без угоди між зацікавленими країнами, не можуть включати тюремне ув'язнення або будь-які інші форми особистого покарання. Також, для захисту прав осіб, що були заарештовані чи затримані, відповідно до п. 4 ст. 73 UNCLOS, прибережна держава зобов'язана негайно інформувати державу прапора про вжиті заходи та будь-яке подальше покарання.

Практичне застосування ст. 73 UNCLOS знайшло своє відображення у рішеннях Міжнародного трибуналу ООН з морського права, створеного згідно з UNCLOS, який був заснований у Гамбурзі та функціонує з 1996 року. Відповідно до UNCLOS (Додаток VI) Трибунал уповноважений розглядати спори між державами щодо тлумачення або застосування Конвенції, порушення її положень, арешту морських суден, їх звільнення.

Наприклад, одне з питань, розглянутих Трибуналом, стосувалося арешту

французьким фрегатом у вересні 1999 року риболовецького судна «Камуоко» за незаконний промисел у виключній економічній зоні Франції. Це судно, що плаває під панамським прапором, було затримано разом із капітаном французькими властями. Капітан судна був позбавлений паспорта, що слід вважати затриманням, тобто фактично він був позбавлений можливості покинути Францію. У зв'язку з цим Трибунал виявив кілька порушень Конвенції з боку Франції, а саме не були дотримані положення п. 3 та п. 4 ст. 73 UNCLOS. Крім того, держава повинна негайно звільнити судно після надання застави або іншого забезпечення. Це умова теж не була виконана. 7 лютого 2000 року Трибунал виніс своє рішення, яке зобов'язало негайно звільнити судно та його капітана після надання фінансового забезпечення [46].

Аналізуючи положення UNCLOS, варто особливо звернути увагу на чотири категорії живих ресурсів виключної економічної зони: далеко мігруючі види (ст. 64), морські ссавці (ст. 65), анадромні види (ст. 66) та катадромні види (ст. 67). Що стосується «сидячих» видів, то відповідно до ст. 68 ч. V UNCLOS на них не поширюються ці норми, оскільки їх регулювання здійснюється іншими правилами, що стосуються правового режиму мінеральних і живих ресурсів континентального шельфу.

Що стосується далеко мігруючих видів, згідно з ст. 64 UNCLOS, держави, громадяни яких займаються промислом цих видів в виключній економічній зоні, повинні співпрацювати безпосередньо або через відповідні міжнародні організації для забезпечення охорони цих видів і сприяння їх ефективному використанню як в межах виключної економічної зони, так і поза її межами [9].

Щодо морських ссавців, ст. 65 UNCLOS не обмежує права прибережних держав чи, у разі потреби, компетенцію міжнародних організацій накладати більш суворі обмеження, заборони або регулювання промислу морських ссавців, ніж ті, що визначені в самій конвенції. Ця стаття також зобов'язує держави співпрацювати для забезпечення охорони морських ссавців, а щодо китоподібних – здійснювати відповідну діяльність через міжнародні

організації з метою їх збереження, управління запасами та проведення досліджень.

Отже, положення цієї статті з одного боку спрямовані на визнання діючих міжнародних угод у цій сфері, таких як Міжнародна конвенція з регулювання китобійного промислу 1946 року [1], Протокол 1956 року до Міжнародної конвенції з регулювання китобійного промислу [2], Конвенція з охорони тюленів Антарктики 1972 року [6], Конвенція про охорону морських живих ресурсів Антарктики 1980 року [8]. З іншого боку, ці положення закладають основу для прийняття нових міжнародних нормативних актів, таких як Угода щодо реалізації положень Конвенції ООН з морського права від 10 грудня 1982 року, що стосується збереження трансграничних рибних запасів і запасів далеко мігруючих риб та їх управління 1995 року [11].

Відповідно до ст. 66 UNCLOS, основна відповідальність за охорону анадромних видів покладається на країни, в річках яких формуються їхні популяції. У цьому контексті держава, що є джерелом цих запасів, зобов'язана вживати необхідних заходів для контролю за рибним промислом у водах, що прилягають до зовнішніх меж її виключної економічної зони. Крім того, після проведення консультацій з іншими державами, що здійснюють промисел цих запасів, держава походження анадромних видів має право встановлювати загальний ліміт допустимих уловів щодо запасів, які утворюються в її річках.

Стосовно анадромних видів укладено низку регіональних конвенцій, зокрема: Конвенцію про збереження лосося в північній частині Атлантичного океану 1982 року [7] та Конвенцію про збереження запасів анадромних видів у північній частині Тихого океану 1992 року [10].

Згідно з п. 3 «а» ст. 66 UNCLOS, промисел запасів анадромних видів, як правило, дозволяється лише в водах, що знаходяться ближче до берега від зовнішніх кордонів виключних економічних зон. Що стосується рибного промислу поза межами цих зон, зацікавлені держави зобов'язані проводити консультації для досягнення угоди щодо умов і порядку такого промислу, з обов'язковим врахуванням вимог щодо збереження анадромних видів та

інтересів держави походження цих видів.

Відповідно до ст. 67 UNCLOS, прибережна держава несе відповідальність за управління запасами катадромних видів, у водах якої ці види проводять основну частину свого життєвого циклу. Промисел цих запасів дозволяється лише в водах, що розташовані ближче до берега від зовнішніх меж виключних економічних зон. Якщо запаси катадромних видів мігрують через виключну економічну зону іншої країни, незалежно від того, чи йдеться про молодь чи дорослу рибу, управління цими запасами, включаючи їх промисел, має регулюватися угодою між прибережною державою та іншою зацікавленою країною. Така угода повинна гарантувати ефективне використання цих ресурсів та враховувати зобов'язання прибережної держави щодо їх збереження.

Ст. 56 UNCLOS в п. 1 "b" надає прибережним державам право здійснювати юрисдикцію з таких питань: будівництва та експлуатації штучних островів, різних споруд та установок, проведення морських наукових досліджень, а також захисту та збереження морського середовища.

Положення, що регулюють створення та використання штучних островів, споруд, а також установок в виключній економічній зоні, детально викладені в ст. 60 UNCLOS. Відповідно до цієї статті, прибережна держава має виключне право в межах своєї виключної економічної зони на будівництво, дозвіл на створення, регулювання експлуатації та використання:

- 1) островів штучного походження;
- 2) установок і споруд, призначених для цілей, зазначених у ст. 56 UNCLOS, а також для інших потреб економічного характеру;
- 3) установок і споруд, що можуть обмежувати реалізацію прав прибережної держави в даній зоні [9].

При будівництві таких штучних островів, установок та споруд, прибережна держава отримує виключну юрисдикцію над ними, що включає контроль над митними, фіскальними, санітарними та імміграційними нормами та правилами, а також заходи, що забезпечують як безпеку самих островів,

установок і споруд, так і безпеку судноплавства в їх околицях.

Слід відзначити, що острови штучного походження, установки, а також споруди не визнаються островами. Вони не мають власного територіального моря, і їх наявність не змінює межі територіального моря, а також виключної економічної зони та континентального шельфу. У разі необхідності прибережна держава має право визначати обґрунтовані зони безпеки навколо штучних об'єктів. Визначення ширини цих зон залишається на розсуд прибережної держави, проте вона повинна враховувати специфіку та функції штучних островів, установок або споруд. Зона безпеки не може перевищувати п'ятсот метрів від кожної точки зовнішнього краю цих об'єктів, якщо інше не дозволяється міжнародними стандартами чи не рекомендовано відповідною міжнародною організацією.

Прибережна держава має право будувати штучні острови, установки та споруди, а також визначати зони безпеки навколо них, але це право обмежене тим, що діяльність цих об'єктів не повинна створювати перешкод для використання міжнародно визнаних морських шляхів, які є критично важливими для світового судноплавства. Водночас, при встановленні таких обмежень, необхідно враховувати глобальні економічні інтереси та забезпечувати безперешкодний рух суден на основних морських трасах.

Прибережна держава зобов'язана своєчасно повідомляти про створення штучних островів, установок та споруд, а також визначати межі зон безпеки навколо цих об'єктів. Відповідно до п. 3 ст. 60 UNCLOS, вона повинна також забезпечити встановлення та належне функціонування постійних засобів попередження щодо цих об'єктів. Крім того, прибережна держава повинна гарантувати, що інформація про ці зони буде доступною для всіх суден, що пересуваються в цих водах. Всі судна повинні дотримуватись визначених зон безпеки та виконувати міжнародні правила, що регулюють судноплавство в районах, які прилеглі до штучних островів, установок, споруд і зон безпеки. Якщо штучні установки чи споруди більше не використовуються прибережною державою для забезпечення безпеки судноплавства, вони

повинні бути демонтовані. При цьому прибережна держава зобов'язана враховувати інтереси рибальства, охорони морського середовища та права інших держав. Інформація про глибину, місце розташування та розміри частково демонтованих установок або споруд повинна бути належно повідомлена.

В рамках реалізації своєї юрисдикції та згідно до положень ст. 246 UNCLOS, прибережна держава має виключне право на регулювання, дозвіл та проведення різних морських наукових досліджень в межах своєї виключної економічної зони. Це право є безумовним, і наукові дослідження моря в цій зоні можуть здійснюватися лише за погодженням з прибережною державою. Оскільки морські наукові дослідження впливають на інтереси та потреби інших держав, ст. 239 UNCLOS накладає на держави та відповідні міжнародні організації обов'язок сприяти та полегшувати проведення таких досліджень. Більше того, ст. 246 UNCLOS структурована таким чином, що навіть за відсутності дипломатичних відносин між державами, прибережні країни повинні надавати свою згоду на проведення морських наукових досліджень іншими країнами або відповідними організаціями, що мають належну компетенцію.

Прибережні держави дають дозвіл на проведення морських проектів науково-дослідного характеру у своїй виключній економічній зоні, якщо ці проекти здійснюються виключно в мирних цілях і сприяють поглибленню наукових знань про морське середовище на користь всьому людству. Для цього, як зазначено в п. 3 ст. 246 UNCLOS, кожна прибережна держава має визначати правила та процедури, які забезпечують відсутність необґрунтованих затримок чи відмов у наданні такої згоди.

Окрім того, ст. 252 UNCLOS передбачає, що прибережна держава повинна надати згоду на проведення морських наукових досліджень у межах її виключної економічної зони. Згідно з цією статтею, держави та уповноважені міжнародні організації можуть розпочати виконання морського науково-дослідного проекту після 6 місяців з моменту надання необхідної

інформації прибережній державі через відповідні офіційні канали [6].

На III Конференції ООН з морського права були визначені умови, за яких прибережна держава має право відмовити в наданні згоди на проведення морського науково-дослідницького проекту іншою державою або компетентною міжнародною організацією в її виключній економічній зоні. Ці умови перелічені в п. 4 ст. 246 UNCLOS. Подібний підхід згодом був закріплений у національних законодавствах кількох країн.

В процесі здійснення морських наукових досліджень у межах виключної економічної зони необхідно дотримуватися норм, встановлених Конвенцією UNCLOS. Тому прибережна держава має законне право вимагати припинення чи зупинення будь-якої науково-дослідницької діяльності в межах її зони, якщо: дослідження проводяться не згідно з інформацією, на основі якої прибережна держава дала свою згоду; або держава, що реалізує дослідницькі проекти, чи певна міжнародна організація не дотримуються прав прибережної держави, визначених UNCLOS.

При здійсненні своїх прав і виконанні обов'язків в межах виключної економічної зони прибережна держава зобов'язана враховувати права та обов'язки інших країн, а також діяти відповідно до загальних принципів і норм міжнародного морського права. Права інших держав в цій зоні регулюються положеннями UNCLOS, що забезпечує збалансоване використання морських ресурсів і безпеку судноплавства. Водночас, прибережна держава повинна співпрацювати з іншими країнами для забезпечення ефективного управління та охорони морських просторів.

Так, згідно зі ст. 58 UNCLOS, в межах виключної економічної зони інші держави мають доступ до важливих свобод, характерних для відкритого моря. Це, зокрема, свобода судноплавства, польотів, а також прокладання кабелів і трубопроводів, а також інші законні способи використання моря відповідно до міжнародного права. Наприклад, це може включати використання штучних супутників для передачі повідомлень від суден, що перебувають у виключній економічній зоні. Ця стаття посилається на ст. 87 ч. VII «Відкрите море», що

підтверджує, що свободи, які діють у виключній економічній зоні, є частиною свобод відкритого моря. Крім того, відповідно до п. 2 ст. 58 UNCLOS, до виключної економічної зони застосовуються положення ст. 88-115 ч. VII, які включають, зокрема, норми щодо національності суден, виключної юрисдикції держави прапора над своїми суднами, співпраці у боротьбі з піратством, права на переслідування по гарячих слідах, імунітету військових кораблів та інших суден, що знаходяться на некомерційній державній службі, та інші.

З усіх свобод, наданих неприбережним державам у виключній економічній зоні, найбільше значення для міжнародного співтовариства має свобода судноплавства. Очевидно, що, користуючись свободою судноплавства в виключній економічній зоні, іноземні судна повинні вживати всіх заходів для того, щоб не порушувати інтереси прибережної держави і не вчиняти дій, несумісних з цією свободою. Однак законодавство деяких держав щодо здійснення свободи судноплавства не відповідає UNCLOS. Так, Мальдіви та Португалія надають іноземним суднам право мирного проходу в своїй виключній економічній зоні, що є порушенням UNCLOS, оскільки таке право має обмежений характер і властиве територіальному морю, а не виключній економічній зоні. А наприклад уряд Нігерії визначає, що задля охорони будь-якої установки в певних районах економічної він має право заборонити суднозахід в ту чи іншу частину зони без його, чим також обмежується права іноземних суден на реалізацію права мирного проходу.

Що стосується свободи польотів у повітряному просторі над виключною економічною зоною, то в UNCLOS немає якихось обмежень цієї свободи, і, ймовірно, літальні апарати мають право здійснювати польоти над будь-якою частиною виключної економічної зони.

Серед найбільш важливих свобод відкритого моря в виключній економічній зоні п. 1 ст. 58 UNCLOS також передбачає право всіх держав вільно прокладати по дну зони (а таким дном є континентальний шельф в межах цієї зони) підводні кабелі та трубопроводи. Це загальне положення

конкретизується в ст. 79 UNCLOS з урахуванням суверенних прав прибережної держави, що здійснюються над континентальним шельфом.

У деяких юридичних дослідженнях висловлюється думка, що ці «свободи за своєю суттю є аналогічними свободам відкритого моря» і що «свободи в виключній економічній зоні мають таку ж форму та обсяг, як і в інших районах відкритого моря».

Професор О. М. Шемякін вважає, що цей підхід не можна визнати обґрунтованим, оскільки п. 2 ст. 58 UNCLOS зазначає, що ці свободи можуть існувати лише за умови, що вони не суперечать загальним принципам, які регулюють виключну економічну зону. Таким чином, коли йдеться про свободи судноплавства, польотів, прокладання кабелів та трубопроводів під водою, а також інші права, що стосуються використання простору виключної економічної зони з точки зору міжнародного права, слід говорити лише про схожість цих свобод з аналогічними свободами відкритого моря, а не про їх повну ідентичність. Таким чином між ними не можна ставити знак рівності [77, с. 185].

Наприклад, не викликає сумнівів, що проведення військових навчань і стрільб в економічній зоні іншої держави буде незаконним, оскільки це порушує права прибережної держави на вільне здійснення економічної діяльності в межах своєї зони. Такі дії є неправомірними з двох основних причин: по-перше, їх проведення зазвичай неможливе без завдання шкоди живим ресурсам економічної зони, а по-друге, це може створити перешкоди для економічної діяльності прибережної держави. Проте з іншого боку, через фактичну відсутність в UNCLOS закріплення безпосередньої заборони на проведення дій військового характеру (як, наприклад, зазначено у ст.ст. 19,39,54) та з іншого боку – встановлення принципу резервування відкритого моря в мирних цілях, виникає проблемне питання. Наприклад, уряд Еквадору наполягав на тому, що використання океанського простору у виключно мирних цілях має позначати повну демілітаризацію і виключення з нього всієї військової діяльності [93]. Але, у власну чергу, морські держави

стверджували, що цей термін, звичайно, не виключає військової діяльності в цілому - США вважали, що ведення військової діяльності в мирних цілях повністю узгоджується зі Статутом ООН та принципами міжнародного права. Інші держави, підтримуючи таку позицію, підкреслювали, що термін «мирні цілі» має інтерпретуватися як: «..все те, що прямо не заборонено Конвенцією ООН 1982 р., та відповідає її положенням, а, у власну чергу, статті 88 та 301 Конвенції не забороняють проведення абсолютно всіх військових заходів у відкритому морі та виключній економічній зоні, а лише тих, що визначені як загроза чи застосування сили проти безпеки та суверенітету прибережної держави.» [88]. Більш того, звертаючись до практики Міжнародного Суду ООН, зазначимо, що у 1986 р. Міжнародний Суд ООН постановив, що військово-морські маневри, проведені ВМС США з 1982 по 1985 рік біля берегів Нікарагуа під час підтримуваної США контрреволюції проти уряду Сандіністи, не становили загрози або застосування сили проти Нікарагуа, а, отже, не суперечать нормам міжнародного права та є правомірними [87]. Отже така на наш погляд правова невизначеність щодо допустимості проведення певних заходів військового характеру в межах ВМЕЗ викликало занепокоєння, що знайшло своє відображення в заявах низки держав, які при ратифікації UNCLOS висловилися проти проведення військових маневрів з використанням зброї або вибухових речовин в виключній економічній зоні без дозволу прибережної держави. Такі заяви були зроблені, зокрема, в п. 1 Декларації Бангладеш, п. 2 Заяви Бразилії, розділі «Виключна економічна зона» Заяви Німеччини, п. «b» Декларації Індії та інших документах.

Отже на наш погляд важливим буде встановити певний додаток/правила до UNCLOS, які б детально визначили перелік допустимих дій військового характеру, які могли б бути проведені у ВМЕЗ прибережних держав у мирний час, чи навпаки – повністю заборонити державам таку діяльність у будь-який час.

Іншою важливою проблемою, що стосується свободи судноплавства в виключній економічній зоні, є питання руху іноземних риболовних суден. З

одного боку, деякі країни вимагають, щоб знаряддя лову таких суден були приведені у похідний стан. З іншого боку, законодавчі акти деяких держав вимагають повідомлення про прохід іноземних суден, які перевозять улов, законно добутий в економічній зоні третьої країни, через їхню виключну економічну зону.

Отже, свободу судноплавства в економічній зоні можна розглядати лише до тих пір, поки вона не порушує законні права прибережної держави. Для того, щоб уникнути таких порушень, потрібно не обмежувати цю свободу, а визначити та закріпити її межі. Розмір цих меж, в свою чергу, залежить від ще одного важливого фактору – розумності. Тому свобода судноплавства, польотів, прокладання підводних кабелів і трубопроводів полягає в можливості здійснення вибору, базуючись на розумності та доцільності.

Враховуючи розумність свобод виключної економічної зони, ці свободи повинні мати більш обмежені межі порівняно з межами таких самих свобод відкритого моря. У цьому контексті цікавим є випадок судна «Grand Prince», який був розглянутий Міжнародним трибуналом з морського права в період з квітня по листопад 2001 року (справа №8 «Belize v. France»). Ця справа, з одного боку, є цікавим прикладом виникнення міжнародного спору, а з іншого – демонструє практичне застосування норм міжнародного морського права. Суть справи полягає в тому, що риболовне судно «Grand Prince», яке було зареєстроване в Белізі, було звинувачено в незаконному лові риби в виключній економічній зоні острова Кергелен, що перебуває під юрисдикцією Франції. Для підтвердження вини були наведені такі аргументи: капітан судна не повідомив берегові органи влади острова Кергелен про вхід судна в його виключну економічну зону; за допомогою вертольота на відстані 500 метрів від судна були виявлені знаряддя для лову риби; на борту судна знаходилося 200 кошиків з підготовленою приманкою; капітан не зміг пояснити походження 18 тонн риби, які перебували на судні [47].

Необхідність гарантій свобод відкритого моря в виключній економічній зоні, особливо свободи судноплавства, для інших держав знайшла своє

відображення в науці міжнародного морського права. Зокрема, професор Бернард Оксман (США) відносить свободи відкритого моря (свобода судноплавства, свобода польотів та свобода прокладання кабелів і трубопроводів) до числа «безумовних» прав і свобод, передбачених п. 1 ст. 58 UNCLOS [92, с. 67].

Томмі Ко (Сінгапур, був головою III Конференції ООН з морського права), говорячи про взаємозв'язок статей 58 і 87 UNCLOS, вказує на те, що режим виключної економічної зони заснований на свободах відкритого моря [81, с. 168]. Як зазначає Роберт Фрідгайм (США), більшість прихильників (країн) прав прибережних держав визнають свободу судноплавства в виключній економічній зоні для іноземного торгового судноплавства [83, с. 109].

Бельгійський професор Жан Сальмон у своїй фундаментальній праці зазначає, що визнання деяких прав прибережної держави, а також її юрисдикції, відповідають певні обов'язки. Автор вказує, що всі інші держави, тобто не прибережні, мають у такій зоні свободи повідомлень, особливо судноплавства, польотів, прокладання підводних кабелів і підводних трубопроводів, а також використання моря для міжнародних цілей, пов'язаних з цими свободами [91, с. 1151].

Одним із складних питань, яке доводиться вирішувати на двосторонній основі, є делімітація виключних економічних зон між державами з протилежними та суміжними узбережжями. Вчені В. Е. Теліпка та А. С. Овчаренко зазначають, що континентальний шельф та виключна (морська) економічна зона, відповідно до ст. 74 UNCLOS, можуть підлягати делімітації між державами з протилежними або суміжними узбережжями на основі угоди, укладеної відповідно до норм міжнародного права, як це зазначено в ст. 38 Статуту Міжнародного Суду, і з урахуванням принципів справедливості [73, с. 504].

На думку Н. Б. Кравченко, делімітація виключних економічних зон між державами з протилежними або суміжними узбережжями має відбуватися

через укладення відповідної угоди, а за її відсутності – вирішувати виникаючі спори за процедурою, встановленою частиною XV UNCLOS [65, с. 46].

Таким чином, можна зробити висновок, що прибережним державам у своїй виключній економічній зоні надано певні права та юрисдикцію, але їх обсяг і межі чітко визначені та обмежені. На виключну економічну зону не тільки не поширюється суверенітет прибережної держави, але й у ній здійснюється лише обмежена юрисдикція останньої, причому в строго визначених областях. Межі суверенних прав і юрисдикції прибережної держави чітко встановлені в UNCLOS. В усьому іншому в виключній економічній зоні діє режим відкритого моря.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЖИМУ ВИКЛЮЧНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗОНИ І ПРАКТИКА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ У ВНУТРІШНЬОМУ ПРАВІ ДЕРЖАВ

2.1. Правове забезпечення режиму виключної економічної зони в Україні

Правове регулювання режиму виключної економічної зони України (далі – ВМЕЗУ) є важливим аспектом морського права та економічної діяльності держави в умовах міжнародного співробітництва. Встановлення правового режиму виключної економічної зони має на меті забезпечити ефективне використання природних ресурсів, контроль за морськими просторами та захист інтересів держави на морі, що є важливим як для національної безпеки, так і для економічної стабільності.

Україна, як держава з розвиненою морською економікою, дотримується цих норм, закріплюючи свої права на континентальний шельф та виключну економічну зону через нормативно-правові акти, що відповідають міжнародним зобов'язанням.

З урахуванням положень UNCLOS (частина V), 16 травня 1995 року Україна ухвалила Закон України «Про виключну (морську) економічну зону України», який визначив правовий режим цієї зони. Згідно з статтею 2 цього нормативного акту, морські простори, що розташовані за межами територіального моря України, включаючи води навколо островів, які їй належать, утворюють виключну (морську) економічну зону України. Ширина цієї зони складає до 200 морських миль, вимірюваних від тих самих вихідних ліній, які використовуються для визначення кордонів територіального моря України [20].

Крім того, варто зазначити, що 16 січня 2003 року був ухвалений Господарський кодекс України (який наразі втратив чинність), стаття 411 якого встановлювала правила здійснення діяльності у ВМЕЗУ. У цьому

документі було визначено, що для забезпечення суверенних прав України на розвідку, експлуатацію, збереження живих ресурсів та їх управління у ВМЕЗУ держава вживає необхідні заходи, серед яких передбачено проведення оглядів, інспекцій, арештів та судових процедур з метою контролю за виконанням вимог законодавства України суб'єктами господарювання [19].

Т. В. Аверочкіна відзначає, що ВМЕЗУ не є частиною території держави, а є специфічною зоною, в якій Україна здійснює обмежені суверенні права, що стосуються розвідки та використання природних ресурсів, а також охорони навколишнього середовища [56, с. 29].

Б. Ю. Гресько підкреслює, що існування такої спеціальної зони надає Україні суверенні права на розвідку, видобуток та збереження природних ресурсів (як живих, так і неживих) у водах, що покривають морське дно, на самому дні та в його надрах. Крім того, ці права охоплюють управління цими ресурсами та здійснення інших видів економічної діяльності, пов'язаної з розвідкою та використанням ресурсів цієї зони, таких як виробництво енергії за допомогою води, морських течій та вітру [62, с. 146].

Необхідно зазначити, що норми UNCLOS та Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України» встановлюють правила здійснення адміністративної юрисдикції прибережної держави (в даному випадку України) у межах виключної економічної зони, яка є частиною відкритого моря. Водночас, у цьому морському просторі всі держави мають право на свободу судноплавства, польотів, прокладання підводних кабелів і трубопроводів, а також на здійснення інших видів діяльності, що не суперечать міжнародному праву (ст. 6 Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України»).

При цьому слід сказати, що у Законі України від 3 червня 1999 року «Про ратифікацію UNCLOS» зазначено, що Україна визнається як держава, яка перебуває в географічно несприятливому положенні. Відповідно до цього, Україна, як держава з обмеженими природними ресурсами у своїх морських водах, акцентує на важливості розвитку міжнародного співробітництва в

області використання живих ресурсів економічних зон. Вона підкреслює необхідність укладання справедливих і рівноправних угод, що забезпечать доступ до рибних ресурсів економічних зон інших регіонів або субрегіонів [21].

Згідно з частиною 2 статті 70 UNCLOS, держава, що знаходиться в географічно несприятливому положенні, визначається як «прибережна держава (включаючи країни, що омиваються замкненими або напівзамкненими морями), географічне положення якої створює залежність від використання живих ресурсів виключних економічних зон інших держав цього регіону або субрегіону для забезпечення адекватного постачання риби для її населення або його частини з метою задоволення харчових потреб. Також це стосується прибережної держави, яка не має власних ВМЕЗУ» [9].

Таким чином, UNCLOS особливим чином захищає права прибережних держав, що перебувають у географічно несприятливому становищі, надаючи їм право на використання живих ресурсів ВМЕЗУ сусідніх країн.

Проте, як зазначає Т. В. Аверочкіна, Закон України «Про виключну (морську) економічну зону України» не враховує і не включає положень, які б визначали права України як держави, що знаходиться в географічно несприятливому положенні, і, відповідно, не передбачає її привілеї щодо доступу до живих ресурсів ВМЕЗУ інших держав регіону [56, с. 30].

У Законі України «Про виключну (морську) економічну зону України» (ст. 4) зазначено, що Україна володіє суверенними правами в межах своєї ВМЕЗ, які включають:

1. Право на розвідку, видобуток та збереження природних ресурсів, як живих, так і неживих, у водах, що покривають морське дно, на самому морському дні та в його надрах. Ці права також поширюються на управління ресурсами, а також на здійснення інших видів діяльності, пов'язаних з економічною розвідкою та експлуатацією цієї зони, зокрема на виробництво енергії за допомогою води, течій і вітру.

2. Юрисдикцію, що встановлена відповідними положеннями Закону

України «Про виключну (морську) економічну зону України» та міжнародними нормами, щодо створення та використання штучних островів, установок і споруд, проведення морських наукових досліджень, а також охорони і збереження морського середовища.

3. Інші права, що передбачені Законом України «Про виключну (морську) економічну зону України», іншими законодавчими актами України та загальноприйнятими нормами міжнародного права [20].

Згідно з ч. 1 ст. 6 Закону України «Про угоди про розподіл продукції», в межах виключної економічної зони України можуть укладатися угоди про розподіл продукції, які стосуються конкретних ділянок надр, що мають просторові межі та координати, у межах яких знаходяться родовища або частини родовищ корисних копалин, що мають загальнодержавне або місцеве значення [20].

Відповідно до ст. 1 Кодексу України про надра, надра – це частина земної кори, яка знаходиться під поверхнею землі та дном водних об'єктів, і пролягає до глибин, що є доступними для геологічного дослідження та експлуатації [17].

Варто зауважити, що Україна має виключну юрисдикцію в межах своєї ВМЕЗУ щодо штучних островів, установок і споруд, зокрема у питаннях митних, податкових, санітарних та імміграційних норм, а також законів, що стосуються безпеки цих об'єктів. Україна має право встановлювати навколо штучних островів, установок і споруд зони безпеки та вживає необхідних заходів для забезпечення безпеки як морського судноплавства, так і самих об'єктів. Ширина таких зон безпеки не повинна перевищувати 500 метрів від кожної точки зовнішнього краю цих об'єктів, якщо інше не передбачено загальноприйнятими міжнародними стандартами або рекомендаціями відповідних міжнародних організацій [20].

Україна, як прибережна держава, має суверенні права на проведення морських наукових досліджень у своїй ВМЕЗ. Ці дослідження можуть стосуватися як природних ресурсів, так і різноманітних аспектів, пов'язаних з

морським середовищем, кліматом, біорізноманіттям та екологічними змінами. Зокрема, Україна має право здійснювати наукові дослідження, що охоплюють вивчення водних ресурсів, морських екосистем, а також розробку нових технологій для ефективного та сталого використання ресурсів ВМЕЗ.

Згідно з нормами Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України» (ст. 13), іноземні держави або організації можуть проводити наукові дослідження в межах ВМЕЗ України лише за умови отримання відповідного дозволу від органів державної влади України. Це правило має на меті забезпечити контроль за тим, щоб наукові дослідження не порушували економічні інтереси країни або не завдавали шкоди її національній безпеці та екологічному середовищу. Для наукових організацій або іноземних дослідників обов'язковою є наявність попереднього узгодження з українськими державними органами, які здійснюють контроль за морським середовищем та використанням природних ресурсів [20].

Будь-які наукові дослідження на території ВМЕЗУ, які можуть вплинути на екологічний стан морських вод, морського дна або біорізноманіття, повинні враховувати екологічні стандарти, передбачені національним законодавством та міжнародними нормами. Це включає вимоги до проведення екологічних оцінок та забезпечення мінімізації негативного впливу на екосистеми в разі проведення досліджень, які мають потенціал для значного впливу на морське середовище.

Далі розглянемо специфіку правового регулювання використання морських природних ресурсів ВМЕЗУ. І. В. Вітовська підкреслює, що очевидним є те, що використання морських природних ресурсів повинно бути спрямоване на забезпечення належного планування, встановлення ефективних норм раціонального використання, впровадження природоохоронних технологій, що враховують особливості виключної економічної зони. Це має сприяти сталому використанню і підвищенню продуктивності ресурсів цієї зони. Вона зазначає, що ця проблема виходить за межі національних інтересів, має глобальний масштаб і вимагає вирішення на рівні міжнародного

співробітництва. У цьому контексті державне регулювання даного питання повинно повною мірою враховувати міжнародні правові стандарти та вимоги щодо зазначеного об'єкта, орієнтуватися на досвід міжнародного співтовариства в цій сфері та адаптувати міждержавні форми законодавчого регулювання для впровадження їх у національне законодавство України [58, с. 142].

Стаття 13 Конституції України визнає природні ресурси виключної економічної зони частиною власності українського народу [38]. Однак, відповідно до UNCLOS, прибережна держава не має права власності на природні ресурси своєї економічної зони, а лише суверенні права, що надаються для їх збереження та використання [9].

Згідно з нормами міжнародного права, морські живі ресурси визначаються як морські організми, що існують у природному середовищі (в даному випадку – в межах виключної економічної зони). Одне з поширених міжнародно-правових визначень стверджує, що «морські живі ресурси» охоплюють популяції риб з плавниками, молюсків, ракоподібних та інших видів живих організмів, які мешкають у морському районі, що має юридичне визначення (п. 2 ст. 1 Конвенції про збереження морських живих ресурсів Антарктики) [8]. Кількісні, якісні, статево-вікові та інші характеристики улову є важливими при ефективному використанні морських живих ресурсів. Згідно з UNCLOS, процес використання живих морських ресурсів визначається як рибний промисел, в той час як відповідно до екологічного законодавства України це вважається рибальством, що є одним із видів використання тваринного світу.

У юридичній літературі висловлюється думка, згідно з якою в сучасному розумінні рибальство охоплює не лише процес вилову риб, а й добування всіх водних живих ресурсів. Це включає організми, існування яких неможливе без води, такі як риби, водні безхребетні, ракоподібні, інші водні тварини та водорості [60, с. 318].

Ця точка зору є обґрунтованою, оскільки вона відповідає положенням

UNCLOS. Крім того, в постанові Кабінету Міністрів України від 13 серпня 1999 року №1490 зазначено, що водні живі ресурси – це сукупність біологічних організмів, для яких існування постійно або на певних етапах розвитку неможливе без перебування у воді. Згідно з цією постановою, до водних живих ресурсів відносяться: «морські риби на всіх стадіях розвитку, морські ссавці, водні безхребетні, включаючи моллюсків (головonoгих, черевоногих, двостулкових), ракоподібних, червів, голкошкірих, губок, кишковопорожнинних, водорості та інші водні організми» [28].

До живих природних ресурсів ВМЕЗ також відносяться краби та інші організми, такі як ракоподібні, губки, корали. У законодавстві вони визначаються як «сидячі види», тобто організми, які «в період, коли можливий їх промисел, перебувають у нерухомому стані на морському дні або в його надрах, або ж здатні пересуватися, при цьому завжди знаходяться в постійному фізичному контакті з морським дном або його надрами» [8].

Згідно з UNCLOS, до «сидячих» видів не застосовуються норми, що стосуються виключної економічної зони (ст. 68) [9]. Правовий режим таких видів визначається переважно міжнародними нормами щодо континентального шельфу. У межах Чорного моря кордони виключної економічної зони збігаються з межами юридичного континентального шельфу. Відповідно до ч. 2 ст. 4 Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України», суверенні права та юрисдикція України щодо морського дна ВМЕЗ здійснюються згідно з національним законодавством, що регулює питання континентального шельфу [20]. Отже, правове регулювання використання «сидячих видів» морського дна та його надр в межах виключної економічної зони є аналогічним правовому регулюванню використання таких видів на континентальному шельфі.

Одним із видів живих ресурсів ВМЕЗ є анадромні види риб. Згідно зі ст. 66 UNCLOS, для того, щоб запаси риб були визнані «анадромними», достатньо одного критерію: ці риби повинні розмножуватися в річках відповідної держави [9]. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про виключну (морську)

економічну зону України», Україна, в річках якої формуються запаси анадромних видів риб, має пріоритетне право на їх використання та несе головну відповідальність за їх збереження. Уповноважені органи України відповідають за збереження запасів анадромних видів риб, вживаючи необхідні заходи та встановлюючи правила для регулювання рибного промислу в межах виключної економічної зони, зокрема щодо визначення максимально допустимих обсягів вилову. Також ці органи співпрацюють з відповідними структурами інших зацікавлених держав у випадках, коли ці види риб мігрують за межі ВМЕЗУ [20].

Одним з ключових аспектів правового регулювання режиму виключної економічної зони в Україні є забезпечення припинення правопорушень, що порушують законодавство України «Про виключну (морську) економічну зону України».

Законом України «Про виключну (морську) економічну зону України» передбачено конкретні види правопорушень та відповідні санкції за їх вчинення:

1) незаконна промислова діяльність (ст. 22), яка карається штрафом або/та конфіскацією засобів і знарядь, використаних для порушення, при цьому сума штрафу може коливатися від 440 до 4400 НМДГ в залежності від ступеня тяжкості порушення;

2) порушення правил безпечної експлуатації споруд (ст. 23), за яке накладається штраф у межах від 270 до 4400 НМДГ залежно від тяжкості правопорушення.

3) незаконне використання природних ресурсів (ст. 24), порушник може бути оштрафований або/та зазнати конфіскації засобів і знарядь, якими здійснено порушення, а також безкоштовного вилучення незаконно видобутих ресурсів, штраф варіюється від 440 до 6600 НМДГ залежно від тяжкості правопорушення;

4) незаконне проведення морських наукових досліджень (ст. 25), штраф може коливатися від 90 до 2600 НМДГ в залежності від рівня порушення;

5) забруднення морського середовища (ст. 26), порушник може бути оштрафований або/та конфіскований морське або повітряне судно, або споруда, з якої сталося забруднення, штрафи в межах від 660 до 6600 НМДГ, залежно від тяжкості порушення [20].

Т. В. Аверочкіна зазначає, що санкції, передбачені Законом України «Про виключну (морську) економічну зону України» за порушення, узгоджуються з ч. 3 ст. 73 UNCLOS. Зокрема, покарання, які накладаються прибережною державою за порушення законодавства щодо рибальства у ВМЕЗУ, не можуть включати тюремне ув'язнення, якщо між зацікавленими державами не було досягнуто іншої домовленості або визначено інші форми особистого покарання [56, с. 32].

А. М. Притула зазначає, що в межах ВМЕЗ можуть бути скоєні різноманітні злочини, які за юрисдикційними ознаками умовно можна поділити на чотири категорії:

- 1) злочини, що порушують суверенні права та інтереси прибережної держави в її економічній зоні;
- 2) злочини, що загрожують миру та безпеці людства;
- 3) транснаціональні злочини;
- 4) інші правопорушення, які караються відповідно до законодавства країни, під прапором якої перебуває судно, або згідно з положеннями міжнародних угод [71, с. 331].

Зазначені злочини, як правило, впливають на економічні інтереси України, порушуючи її права на використання ресурсів у ВМЕЗ. Вони загрожують основним аспектам кримінально-правового захисту, таким як особиста, економічна, екологічна та суспільна безпека, здоров'я громадян, а також безпосередньо посягають на мир, безпеку людства і міжнародний правопорядок. Оскільки межі суверенітету та кримінально-правової юрисдикції прибережної держави обмежуються її територією, то в межах ВМЕЗ об'єктами охорони є лише «суверенні права» або «виключна юрисдикція» (функціональна). Це означає, що застосування сили для охорони

цієї частини відкритого моря має відмінну юридичну природу порівняно з використанням сили для захисту суверенітету та територіальної цілісності держави.

На жаль, у цьому випадку можна говорити про обмежене застосування кримінально-правового примусу. Це означає, що коли злочин відбувається у ВМЕЗ, кримінальна юрисдикція України щодо винних осіб сильно обмежена. Наприклад, якщо злочин скоєно на торговому судні в межах ВМЕЗ, то, за винятком транснаціональних злочинів (таких як незаконний обіг наркотиків і капіталу, торгівля людьми) та злочинів проти миру і безпеки людства (наприклад, піратство), відповідальність настає за законами держави прапора судна. Якщо злочин розпочато на судні в міжнародних водах і завершено в територіальних водах, відповідальність настає відповідно до законів держави, на території якої було вчинено останній етап злочину. Виникає питання: якщо злочин скоєно іноземцем на іноземному судні в межах ВМЕЗ, без заходу в територіальні води, і цей злочин порушує міжнародно-правовий режим відповідної частини відкритого моря, при цьому посягаючи на інтереси прибережної держави, чи має ця держава право здійснювати кримінальну юрисдикцію щодо винної особи?

Виявляється, принцип територіальності обмежено застосовується у випадках вчинення злочину на континентальному шельфі або в економічній зоні. Наприклад, ч. 2 ст. 244 Кримінального Кодексу України встановлює кримінальну відповідальність для іноземців за розвідку, дослідження, розробку та виконання інших робіт на континентальному шельфі України, якщо ці дії не передбачені угодою між Україною та відповідною державою або не мають спеціального дозволу [18].

Отже, на погляд А. М. Притули, для того, щоб визначити можливість притягнення до кримінальної відповідальності у ВМЕЗУ, необхідно чітко вирішити питання щодо застосування принципу територіальності у кримінальному праві до цієї зони. Така практика вже існує у кримінально-правовому регулюванні прибережних держав Чорноморського регіону,

зокрема в Кримінального Кодексу Грузії [71, с. 332].

Прикладом поширення юрисдикції кримінального законодавства на зони поза межами територіальних вод держави є міжнародна практика. Зокрема, згідно з Конвенцією ЮНЕСКО про охорону підводної культурної спадщини 2001 року, прибережні держави мають юрисдикцію щодо запобігання незаконному обігу об'єктів морської археологічної та культурної спадщини. Це регулювання, на основі положень статті 303 Конвенції ООН з морського права, може бути поширено на 24-мильну зону морського дна (прикордонну зону), а також на ВМЕЗ [13]. За певних обставин це дозволяє застосовувати статтю 298 Кримінального Кодексу України до іноземців, які без дозволу проводять пошукові роботи або руйнують об'єкти археологічної спадщини на території морського дна прилеглої зони чи ВМЕЗ.

Як зазначає український дослідник Є. А. Курбацький, одним із ключових міжнародно-правових принципів охорони ВМЕЗ є принцип «обмеженого застосування сили». Цей принцип передбачає, що заходи держави можуть бути як попереджувальними, так і примусовими. В рамках цього принципу попереджувальні заходи включають дії держави та її уповноважених органів, спрямовані на обмеження або запобігання негативним наслідкам, які можуть виникнути через неправомірні дії, що загрожують ресурсам або виключним правам прибережної держави у її економічній зоні та на континентальному шельфі [68, с. 201].

Аналіз українських законодавчих актів, що регулюють охорону та дотримання режиму ВМЕЗ, свідчить про присутність цього принципу в основних нормативних документах, які визначають відповідне правове становище.

Зокрема, до запобіжних заходів слід віднести:

1. Ухвалення нормативних актів, які закріплюють суверенні права України щодо її ВМЕЗ, публікацію основних актів морського законодавства в офіційних джерелах, передачу цих документів на зберігання до Секретаріату ООН, що офіційно інформує інші країни про законні претензії України на

води, що прилегли до її берегів у морському просторі (ст. 4 Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України» встановлює суверенні права та юрисдикцію України в межах її ВМЕЗ).

2. Встановлення Законом України «Про виключну (морську) економічну зону України» процедурних норм, що регулюють використання ресурсів у ВМЕЗ, зокрема забезпечення спеціального контролю за діяльністю як українських, так і іноземних юридичних та фізичних осіб під час рибальства, проведення морських наукових досліджень, будівництва бурових платформ, а також створення штучних споруд і установок. Це включає ліцензування, квотування та дотримання вимог міжнародних угод України з іншими державами (ст. 7 Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України»).

3. Встановлення адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення законодавства України щодо ВМЕЗУ (наприклад, Закон України «Про виключну (морську) економічну зону України» класифікує такі дії як правопорушення і передбачає адміністративні або кримінальні санкції за такі порушення, як незаконна промислова діяльність (ст. 22), порушення вимог безпечної експлуатації споруд (ст. 23), незаконне використання природних ресурсів (ст. 24), незаконні морські наукові дослідження (ст. 25), забруднення морського середовища (ст. 26)).

4. Зовнішньополітична діяльність, орієнтована на укладення угод із прибережними країнами Чорного моря щодо співпраці в охороні ресурсів їхніх виключних економічних зон (наприклад, Угода між Урядом України та Урядом Республіки Болгарія «Про співпрацю в сфері рибного господарства» від 13 вересня 1993 року, Меморандум між Урядом України та Урядом Республіки Грузія «Про співпрацю в охороні навколишнього середовища» від 13 квітня 1993 року, Угода про захист державних кордонів і морських економічних зон між країнами-учасниками Співдружності Незалежних Держав від 20 березня 1992 року та інші).

5. Публічне оприлюднення нормативних актів України щодо порядку

застосування запобіжних заходів (включаючи використання зброї) стосовно суден, що порушують законодавство України щодо ВМЕЗ.

6. Проведення спеціальних операцій морськими силами України з метою запобігання та припинення браконьєрства в українських водах.

Варто зазначити, що примусові заходи у ВМЕЗ полягають у діях, спрямованих на припинення порушень порядку та правил, що регулюють використання ресурсів економічної зони та континентального шельфу прибережної держави.

У Законі України «Про виключну (морську) економічну зону України», зокрема в ст. 20, встановлено, що підставою для припинення правопорушень та затримання порушників законодавства щодо виключної (морської) економічної зони є вжиття «заходів застосування сили, а також в інших виняткових випадках» [20], проте конкретні обставини, які можна вважати винятковими, не розкриваються.

Принцип пропорційності між тяжкістю правопорушення та вжитими заходами для його припинення закріплений у формулюванні цієї статті, де зазначено, що «вживаються заходи, що відповідають обставинам» [20]. Однак конкретний обсяг і характер цих заходів не детально пояснюються.

Подальше вдосконалення норм Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України» викладено в Постанові Кабінету Міністрів України №642, яка затвердила Порядок охорони суверенних прав України в її ВМЕЗ від 12 червня 1996 року. Зокрема, пункт 9 цієї Постанови визначає умови для застосування заходу, як-от затримання порушника на судні: якщо є достатні підстави вважати, що іноземне судно порушило законодавство щодо ВМЕЗ і намагається уникнути відповідальності [27].

При затриманні судна-порушника застосовуються заходи, які можна поділити на попереджувальні і запобіжні. До попереджувальних заходів належать «сигнали, визначені міжнародними нормами сигналізації» (пункт 10 Постанови) [27]. У разі застосування сили судном-порушником або в інших особливих випадках, уповноважені представники прикордонної служби

можуть вживати «всі необхідні заходи відповідно до обставин» згідно з встановленим порядком (пункт 11 Постанови) [27].

Отже, як зазначає С. А. Курбацький, підзаконний акт, який має меншу юридичну силу порівняно з Законом України «Про виключну (морську) економічну зону України», не уточнює зміст «особливих» або «виняткових» обставин. Це призводить до того, що співвідношення ступеня правопорушення і застосовуваних запобіжних заходів набуває більш «жорсткої» форми [68, с. 202].

Постанова Кабінету Міністрів України №642, що розроблена для уточнення положень Закону України «Про державний кордон України», який регулює використання зброї прикордонними службами проти порушників державного кордону, також визначає порядок застосування зброї проти суден, які порушують законодавство України Про виключну (морську) економічну зону України.

Застосування зброї передбачено у таких випадках:

- 1) у відповідь на збройний напад на прикордонні сили України або інші українські судна;
- 2) для припинення явно ворожих дій з боку іноземних суден щодо українських надводних і підводних об'єктів;
- 3) для припинення збройного опору суден, що порушують законодавство про ВМЕЗ, під час їх затримання;
- 4) для затримання суден, що не виконують вимоги про припинення руху, якщо вони намагаються втекти, а всі інші методи їхнього припинення не дали результату, після попереджувального пострілу (п. 11 Постанови) [27].

Всі вищезазначені підстави були включені в Інструкцію щодо застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів, катерів, літаків та вертольотів Державної прикордонної служби України, а також спеціальних засобів і фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної економічної зони України (№200 від 21 жовтня 2003 року) [30]. Ця інструкція розрізняє застосування зброї в контексті захисту державного кордону та

охорони ВМЕЗ, що відповідає міжнародному правовому принципу «обмеженого застосування сили при охороні ВМЕЗ».

Практично всі перераховані вище підстави ввійшли в Інструкцію про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України №200 від 21 жовтня 2003 року [30]. Ця інструкція розділила по характеру застосування зброї при захисті державного кордону України і при охороні виключної (морської) економічної зони України, що повною мірою відповідає спеціальному міжнародному-правовому принципу «обмеженого застосування сили при охороні виключної економічної зони» [68, с. 202].

Таким чином, правове регулювання режиму ВМЕЗУ є важливим елементом, що визначає суверенні права та юрисдикцію країни в межах цієї зони, забезпечуючи її економічну стабільність та національну безпеку. Законодавство України про виключну (морську) економічну зону встановлює конкретні правила використання природних ресурсів, охорони навколишнього середовища та проведення наукових досліджень у морських просторах. Крім того, міжнародне співробітництво та відповідність нормам UNCLOS сприяють ефективному захисту інтересів України в цій зоні.

2.2. Особливості правового режиму виключної економічної зони в зарубіжних країнах

Дослідження особливостей правового режиму виключної економічної зони в зарубіжних країнах проведемо на прикладі таких країн, як США, Канада, Велика Британія, Австралія та КНР. Це дозволить проаналізувати різні підходи до регулювання морських ресурсів, охорони навколишнього середовища та міжнародної співпраці. Такий порівняльний аналіз сприятиме глибшому розумінню застосування міжнародного права в конкретних національних контекстах.

Сполучені Штати Америки оголосили про створення ВМЕЗ у 1983 році шляхом затвердження Прокламації Президента № 5030 від 10 березня 1983 року [36]. Передумовами прийняття цього рішення були:

1) уряд Сполучених Штатів Америки прагнув сприяти розумному розвитку та використанню океанів відповідно до норм міжнародного права;

2) міжнародне право на той час визнавало, що в зоні поза її територією та суміжній з її територіальним морем, відомій як виключна економічна зона, прибережна держава може претендувати на певні суверенні права на природні ресурси та відповідну юрисдикцію;

3) створення ВМЕЗ Сполученими Штатами сприяло б розвитку океанських ресурсів і захисту морського середовища, при цьому не порушуючи інших законних використань зони, включаючи свободи судноплавства і польотів, іншими державами.

ВМЕЗ США є зоною, що примикає до територіального моря, включаючи зони, що примикають до територіального моря Сполучених Штатів, Співдружності Пуерто-Рико, Співдружності Північних Маріанських островів (в межах, що відповідають Пакту та Угоді про опікунство ООН) та заморських територій і володінь Сполучених Штатів. Територія ВМЕЗ США включає Пуерто-Рико, Гуам, Американське Самоа, Віргінські острови США, Північні Маріанські острови та інші території США.

ВМЕЗ поширюється на відстань 200 морських миль від базової лінії, від якої вимірюється ширина територіального моря. У випадках, коли морська межа з сусідньою державою ще не визначена, межа виключної економічної зони визначається Сполученими Штатами та іншою зацікавленою державою відповідно до принципів справедливості.

В межах ВМЕЗ Сполучені Штати мають, в межах, дозволених міжнародним правом:

1) суверенні права з метою дослідження, експлуатації, збереження та управління природними ресурсами, як живими, так і неживими, морського дна та підземних вод, а також вод, що розташовані над ними, і стосовно інших

видів діяльності для економічного використання та дослідження цієї зони, таких як виробництво енергії з води, течій та вітрів;

2) юрисдикцію щодо створення та використання штучних островів, установок та споруд економічного призначення, а також щодо охорони та збереження морського середовища [36].

Слід відзначити, що створення правового режиму ВМЕЗ не змінило існуючої політики Сполучених Штатів щодо континентального шельфу, морських ссавців та рибальства, включаючи далеко мігруючі види, такі як тунець, які не підпадають під юрисдикцію США і для ефективного управління ними потребують міжнародних угод. США здійснюють ці суверенні права та юрисдикцію відповідно до правил міжнародного права.

Без шкоди для суверенних прав та юрисдикції США, ВМЕЗ є територією за межами території та територіального моря Сполучених Штатів, де всі держави користуються свободами відкритого моря, зокрема свободою судноплавства, польотів, прокладання підводних кабелів і трубопроводів, а також іншими міжнародно законними способами використання моря.

Морські простори, що знаходяться під юрисдикцією США, відрізняються своєю масштабністю. Так, сьогодні з площею більше 4 мільйонів квадратних миль океану, ВМЕЗ США є більшою за загальну земельну площу всіх 50 штатів разом узятих і є однією з найбільших ВМЕЗУ у світі. Вона містить величезну кількість природних ресурсів, таких як морепродукти, критичні мінерали, ліки та райони з важливим екологічним та охоронним значенням [94].

Припускається, що ВМЕЗ США містить 20 відсотків світових рибних запасів. Лише в Беринговому морі використовується біомаса рибних запасів досягає, за офіційними підрахунками, 17 млн тонн. Економічні результати державного управління біоресурсами виключної економічної зони, континентального шельфу США вражають: за офіційними даними, американське рибальство щорічно постачає товарної та іншої продукції на суму 16 мільярдів доларів [82].

У США створена одна з найбільш розвинених юридичних основ для збереження та використання морських живих ресурсів в межах ВМЕЗ (Закон про управління прибережною зоною, Закон про захист морського середовища, дослідження та заповідники, Закон про чисту воду, Закон про захист морських ссавців, Закон про збереження та управління рибальством, Закон про внесення змін до Закону про землі зовнішнього континентального шельфу тощо). США внесли значний позитивний вклад у раціоналізацію сучасного міжнародно-правового режиму управління морськими біоресурсами (перш за все, запасами тихоокеанських анадромних риб, запасами минтая в центрально-беринговому морському районі). Свої національні інтереси в області управління морськими біоресурсами США захищають, як правило, дуже результативно, повністю використовуючи міжнародно-правові можливості.

Слід відзначити, що хоча США визнали ВМЕЗ в 1983 році та розширили своє територіальне море в 1988 році через президентські декларації, на міжнародному рівні США ще не ратифікували важливі угоди, такі як UNCLOS (її в американському науковому співтоваристві також називають «конституцією» світового океану) та Конвенція про біологічне різноманіття 1992 року, яка надає керівництво щодо захисту біорізноманіття та доступу до світових генетичних ресурсів і їх використання.

Далі розглянемо правовий режим ВМЕЗ в Канаді. Акт про Британську Північну Америку (тепер Конституційний акт 1867 року) надав федеральному уряду за замовчуванням відповідальність за управління офшорними територіями. Закон про територіальні води, який спочатку визначав лише територіальні води на відстань до 3 морських миль від узбережжя, зазнав кількох змін, які створили рибальську зону на наступні 9 морських миль, а потім нарешті була встановлена 12-мильна територіальна морська зона та ексклюзивна рибальська зона, що межує з територіальним морем, до 200 морських миль від базових ліній територіальних вод. Оскільки відбувалася активна розвідка і наближався процес експлуатації ресурсів на шельфі, федеральний уряд Канади ухвалив Закон про застосування офшорних законів,

який узяв на себе визначення територіального моря та виключної рибальської зони, а також додав необхідні положення для застосування канадських законів у морських водах. Цей закон був замінений в 1996 році Законом про океани, який визначив «прилеглу зону» та «виключну економічну зону», замінивши виключну рибальську зону. Це узгодило юрисдикції Канади з міжнародною конвенцією UNCLOS [85, с. 156].

ВМЕЗУ Канади – це територія моря, в межах якої Канада має особливі права щодо дослідження та використання морських ресурсів, як це передбачено UNCLOS. ВМЕЗ Канади складається з території моря, що знаходиться поза і безпосередньо біля територіальних вод Канади, де внутрішня межа – це зовнішня межа територіальних вод Канади, а зовнішня межа – лінія, кожна точка якої знаходиться на відстані 200 морських миль від найближчої точки базових ліній територіальних вод Канади.

ВМЕЗ Канади є 7-ю за величиною в світі. Вона є незвичайною тим, що її площа, що становить 5,6 мільйонів квадратних кілометрів є трохи меншою за площу її територіальних вод. ВМЕЗ Канади охоплює Тихий океан, Мор Гудзона, Арктичний океан, Бейфордське море, Затоку Святого Лаврентія, Лабрадорське море, Північно-західні проходи, Затоку Баффіна та Атлантичний океан. Вона межує з Аляскою (США) на заході, Гренландією на сході та Сполученими Штатами на півдні.

Відповідно до п. 14 Закону про океани Канада має:

1) суверенні права в ВМЕЗ для мети дослідження та експлуатації, збереження та управління природними ресурсами, як живими, так і неживими, вод, що покривають морське дно, а також самого морського дна та його підземних надр, а також щодо інших видів діяльності для економічної експлуатації та дослідження ВМЕЗ Канади, таких як виробництво енергії з води, течій та вітрів;

2) юрисдикцію в ВМЕЗ Канади щодо: створення та використання штучних островів, установок і споруд, морських наукових досліджень, захисту та збереження морського середовища; а також інші права та обов'язки в

ВМЕЗУ Канади, передбачені міжнародним правом [21].

Особливе значення для Канади має ст. 234 UNCLOS, яка дозволяє Канаді впроваджувати суворий режим запобігання забрудненню в Арктичній ВМЕЗ. Включена до UNCLOS Канадою як «Арктична стаття», стаття 234 є спеціальним положенням, що стосується запобігання, зменшення та контролю забруднення моря суднами в районах, покритих льодом, у межах ВМЕЗУ. Відповідно до положень Закону про запобігання забрудненню вод Арктики, Канада наразі здійснює юрисдикцію щодо забруднення на відстані до 100 морських миль і розглядає можливість її розширення до 200 морських миль [78].

Також слід звернути увагу на правовий режим ВМЕЗ Великобританії. Її ВМЕЗ є п'ятою за величиною в світі, її площа становить 6,8 мільйонів квадратних кілометрів. Вона включає ВМЕЗ навколо Сполученого Королівства, Коронних залежностей та Британських заморських територій.

ВМЕЗ Сполученого Королівства, як визначено в Указі про виключну економічну зону 2013 року (SI 2013/3161), є морською зоною, що простирається на відстань до 200 морських миль від базових ліній територіального моря Сполученого Королівства [53]. Ця зона регулюється спеціальним правовим режимом, що встановлений міжнародним правом, зокрема UNCLOS та національним законодавством, включаючи Закон про морський та прибережний доступ 2009 року.

Великобританія здійснює суверенні права в межах своєї ВМЕЗ з метою дослідження, експлуатації, збереження та управління живими і неживими природними ресурсами водного стовпа та морського дна, а також підморської підгрунтя. Ці права є ексклюзивними для Великої Британії, що дає їй можливість керувати рибальством, енергетичними ресурсами (включаючи нафту та газ) та морською біорізноманітністю в цій зоні. Крім того, Сполучене Королівство має юрисдикцію щодо морських наукових досліджень та захисту і збереження морського середовища [84, с. 180].

Одним із ключових аспектів режиму ВМЕЗ Сполученого Королівства є

його відповідальність за захист морського середовища. Це включає управління забрудненням, регулювання судноплавства та діяльності з буріння на шельфі, а також сприяння збереженню морської біорізноманітності. Великобританія має право застосовувати суворі регулювання для запобігання та контролю морського забруднення у своїй Арктичній ВМЕЗ. Юрисдикція Великої Британії щодо запобігання забрудненню поширюється на 100 морських миль від узбережжя та в даний час розглядається можливість розширення до 200 миль відповідно до Закону про запобігання забрудненню в Арктичних водах.

Велика Британія має широку юрисдикцію в межах своєї ВМЕЗ щодо таких видів діяльності, як будівництво штучних островів, установок і споруд, що регулюються Законом про морський та прибережний доступ 2009 року. Це включає забезпечення безпеки морського судноплавства, створення морських охоронних територій та сприяння проведенню морських наукових досліджень відповідно до міжнародного права.

Що стосується управління рибними ресурсами, то Великобританія здійснює свої права в рамках Спільної рибальської політики Європейського Союзу і продовжує регулювати рибні запаси в межах своєї ВМЕЗ для запобігання перенасиченню риболовних угідь. Великобританія має спеціальне законодавство для управління морськими ресурсами в рамках Закону про морський та прибережний доступ 2009 року та Морської управлінської організації, яка контролює морську діяльність у водах Англії. Більш того, Великобританія співпрацює з сусідніми державами та міжнародними організаціями для забезпечення сталого управління спільними морськими ресурсами, зокрема рибальством.

Хоча Великобританія має великі права в межах своєї ВМЕЗ, ці права підлягають співпраці з сусідніми державами, особливо з огляду на спільні ресурси та визначення морських кордонів. UNCLOS підкреслює необхідність співпраці між державами для запобігання суперечок щодо морських ресурсів, зокрема рибальства та розвідки нафти. У випадку виникнення суперечок Великобританія зобов'язується вирішувати їх дипломатичними шляхами або

за допомогою міжнародного арбітражу. Наприклад, Великобританія уклала двосторонні угоди щодо морських кордонів з Бельгією, Данією, Францією, Ірландією, Нідерландами та Норвегією, зокрема стосовно рибальських зон та визначення меж континентального шельфу [84, с. 181].

ВМЕЗ Великої Британії відіграє центральну роль у її енергетичній стратегії, особливо щодо офшорних вітрових електростанцій і виробництва морської енергії. Зона відновлювальної енергії в межах ВМЕЗ є важливою частиною зобов'язань Великої Британії щодо скорочення викидів вуглецю та виробництва чистої енергії. Ці енергетичні ресурси регулюються Міністерством бізнесу, енергетики та промислової стратегії, яке контролює ліцензування та діяльність у цій зоні. Експлуатація енергетичних ресурсів проводиться відповідно до національних законів і міжнародних зобов'язань згідно з UNCLOS.

Далі розглянемо правовий режим ВМЕЗ в Австралії. Слід відзначити, що ВМЕЗУ Австралії є однією з найбільших у світі, з загальною морською площею близько 10 мільйонів квадратних кілометрів, що значно перевищує площу материкових штатів і територій Австралії, яка складає 7,69 мільйона квадратних кілометрів. Площа ВМЕЗ Австралії складається з 8,2 мільйона квадратних кілометрів біля узбережжя Австралії та її віддалених офшорних територій і 2 мільйонів квадратних кілометрів біля Австралійської Антарктичної території. Вона простягається на відстань не більше 200 морських миль від базової лінії територіальних вод [80].

В межах своєї ВМЕЗ Австралія має певні суверенні права на природні ресурси (живі та неживі) водної товщі, морського дна та підземних надр в районах, прилеглих до територіальних вод Австралії, що надає Австралії юрисдикцію на водну товщу, морське дно та підземні надра.

Правовий режим ВМЕЗ Австралії регулюється Законом про моря та затопені землі (далі - Закон про МЗЗ) 1973 року в редакції 2019 року. Відповідно до ст. 55 цього нормативного акту, ВМЕЗ Австралії – це територія, що знаходиться поза межами та поруч із територіальними водами, і

підпорядковується специфічному правовому режиму, встановленому частиною V Закону. Згідно ст. 57, ВМЕЗ Австралії не простягається більше ніж 200 морських миль від базових ліній, від яких вимірюється ширина територіальних вод [42].

Відповідно до Закону про МЗЗ, Австралія має юрисдикцію над усіма морськими діяльностями в межах своєї ВМЕЗ, що включає управління рибальством, морським біорізноманіттям та офшорними енергетичними ресурсами (нафту, газ і відновлювані джерела енергії, такі як вітер і припливи). Закон про МЗЗ також встановлює правову основу для визначення морських кордонів Австралії та регулює доступ до морських ресурсів, забезпечуючи, щоб Австралія зберігала виключний контроль над економічною діяльністю в межах ВМЕЗ.

Конституційне врегулювання прибережної зони додає ще один рівень правової складності, розподіляючи юрисдикційну владу між Австралійським Співдружністю та урядами штатів. Морська зона Співдружності, що простягається від кордонів штатів до 200 морських миль, підпадає під федеральну юрисдикцію, в той час як штати зберігають повноваження над територіальним морем до 12 морських миль від своїх узбережжів.

Правовий режим Австралії для її ВМЕЗ значну увагу приділяє охороні навколишнього середовища та сталому управлінню ресурсами. Згідно зі статтею 56 UNCLOS, Австралія зобов'язана забезпечити захист і збереження морського середовища в межах своєї ВМЕЗ. Закон про охорону навколишнього середовища та збереження біорізноманіття 1999 року регулює управління навколишнім середовищем в австралійських водах, включаючи ВМЕЗ, і накладає строгі обмеження на діяльність, яка може вплинути на морське середовище, таку як офшорне буріння, видобуток та судноплавство.

Крім того, стаття 234 UNCLOS, дозволяє Австралії застосовувати більш суворі заходи з запобігання забрудненню в її ВМЕЗ, особливо в районах, де морське середовище є вразливим (наприклад, в Південному океані). Закон про запобігання забрудненню в Арктичних водах надає уряду Австралії право

регулювати забруднення від суден у водах, вкритих льодом, і встановлює обмеження на певні забруднюючі діяльності в межах її ВМЕЗ.

ВМЕЗ Австралії є домом для деяких із найбільш продуктивних рибальських зон у світі, включаючи Морський парк Великого Бар'єрного рифа та рибальство Південного океану. Як прибережна держава, Австралія здійснює юрисдикцію над рибальством в межах своєї ВМЕЗ, згідно з статтею 61 UNCLOS. Ця стаття дозволяє Австралії регулювати риболовні діяльності, встановлювати квоти та запроваджувати заходи з охорони запасів риб як для мігруючих видів, так і для тих, що знаходяться лише в межах ВМЕЗ.

Австралія також активно бере участь у регіональному управлінні рибальством через організації, такі як Комісія з охорони південного тунця та Агентство рибальства Форуму тихоокеанських островів. Закон про управління рибальством 1991 року, під управлінням Австралійської влади з управління рибальством, забезпечує виконання заходів, спрямованих на забезпечення сталого рибальства та захист морського біорізноманіття.

Згідно з статтею 56(1)(b) UNCLOS, Австралія має юрисдикцію над морськими науковими дослідженнями в своїй ВМЕЗ. Закон про морські та прибережні зони 2009 року та Політика морських наук і технологій визначають регуляторну основу для наукових досліджень в межах ВМЕЗ, забезпечуючи, щоб дослідження проводилися відповідно до національних інтересів і міжнародних зобов'язань. Відповідно до UNCLOS, Австралія зобов'язана сприяти міжнародним науковим дослідженням, особливо в Південному океані та на Великому Бар'єрному рифі, які є важливими з екологічної точки зору.

Як підписант UNCLOS, Австралія зобов'язується до міжнародного співробітництва в управлінні та вирішенні суперечок, що стосуються морських кордонів і ресурсів. Австралія уклала численні угоди про морські кордони з сусідніми державами, такими як Індонезія, Папуа Нова Гвінея та Нова Зеландія, для визначення меж своєї ВМЕЗ. Ці двосторонні угоди гарантують визнання суверенних прав Австралії та забезпечують сталий

менеджмент ресурсів, зокрема рибних запасів. У випадку виникнення суперечок щодо меж ВМЕЗ або розподілу ресурсів Австралія зобов'язується вирішувати їх мирним шляхом, включаючи міжнародне арбітражне розв'язання або через Міжнародний суд, відповідно до статей 279-299 UNCLOS.

ВМЕЗУ Австралії є важливою територією для виробництва енергії, зокрема для видобутку нафти, природного газу та відновлюваних джерел енергії. Офшорна нафтова та газова промисловість Австралії регулюється Законом про офшорну нафту та зберігання парникових газів 2006 року, який регулює розвідку, розвиток і видобуток нафтових ресурсів в межах ВМЕЗ Австралії. Цей закон визначає процедури отримання ліцензій на офшорне енергетичне розвідування та експлуатацію і забезпечує відповідність екологічним стандартам. Крім того, Австралія розширює свої зобов'язання щодо виробництва відновлюваної офшорної енергії. Рада чистої енергії та Закон про офшорну відновлювану енергетичну інфраструктуру 2021 року підтримують зусилля Австралії щодо використання її ВМЕЗ для виробництва енергії з вітру та припливів, що сприяє переходу до низьковуглецевої економіки.

Насамкінець розглянемо особливості правового режиму ВМЕЗ в КНР. Китай активно працював над цим правовим режимом починаючи з 1985 року, коли була створена робоча група для розробки Закону про виключну економічну зону та континентальний шельф (далі – Закон КНР «Про виключну (морську) економічну зону України та континентальний шельф»). Після 13 років роботи Закон КНР «Про виключну (морську) економічну зону та континентальний шельф» був прийнятий на 3-му засіданні Постійного комітету Всекитайського народного зібрання 26 червня 1998 року та того ж дня опублікований Указом Голови КНР [69, с. 41].

В процесі створення Закону КНР «Про виключну (морську) економічну зону» та континентальний шельф» відбулися зміни в законодавчій думці. На початковому етапі планувалося розробити окремо закон «Про виключну

(морську) економічну зону» та закон про континентальний шельф, були розроблені окремі проекти таких законів, кожен з яких мав близько 30 статей. Однак після неодноразових обговорень було прийнято рішення розробити єдиний закон, що передбачає в ньому основні положення, основні правові режими для ВМЕЗ та континентального шельфу. Цей новий підхід був зумовлений тим, що виключна економічна зона та континентальний шельф, хоча і є правовими інститутами, між якими існує принципова різниця, водночас мають тісний взаємозв'язок.

Згідно з п. 1 ст. 2 Закону КНР «Про виключну (морську) економічну зону та континентальний шельф» виключна економічна зона КНР є морським районом, що знаходиться за межами територіального моря КНР і прилеглим до нього, що простягається на відстань 200 морських миль від вихідних ліній, від яких вимірюється ширина територіального моря [14].

Закон «Про виключну (морську) економічну зону та континентальний шельф» передбачає наявність суверенних прав та юрисдикції КНР у виключній економічній зоні, перелік яких закріплений відповідно в ст. 3. Обсяг і характер прав, встановлених китайським Законом, визначені на основі положень UNCLOS (ст. 56), що регламентують правовий режим цього морського простору.

Згідно зі ст. 3 Закону КНР «Про виключну (морську) економічну зону та континентальний шельф», Китай у виключній економічній зоні здійснює: суверенні права з метою розвідки, розробки та збереження природних ресурсів і управління такими ресурсами у водах, що покривають морське дно, на самому морському дні та в його надрах, а також стосовно інших видів діяльності по економічній розвідці та розробці цієї зони, таких як виробництво енергії шляхом використання води, течій та вітру (п. 1 ст. 3); юрисдикцію щодо створення та використання штучних островів, установок і споруд, морських наукових досліджень, захисту та збереження морського середовища (п. 2 ст. 3) [14].

Згідно зі ст. 13 Закону КНР «Про виключну (морську) економічну зону та

континентальний шельф», права КНР у виключній економічній зоні, які не передбачені цим Законом, здійснюються відповідно до міжнародного права та інших законів і правил КНР. Згідно з загальним правилом, закріпленим у ст. 5-7, 9-10 Закону КНР «Про виключну (морську) економічну зону та континентальний шельф», регулювання діяльності щодо розвідки, розробки (промислу) живих і неживих ресурсів виключної економічної зони та їх охорона входять до компетенції ряду органів КНР, а саме: Уряду КНР, Управління рибальства Міністерства сільського господарства КНР та Державної морської адміністрації.

Згідно зі ст. 7 Закону КНР «Про виключну (морську) економічну зону та континентальний шельф», розвідка та розробка неживих ресурсів здійснюються громадянами КНР і китайськими юридичними особами, іноземними громадянами та іноземними юридичними особами, іноземними державами та міжнародними організаціями на підставі ліцензії на здійснення розвідки та розробки неживих ресурсів, що видається компетентним органом КНР з питань мінеральних ресурсів (Міністерство земельних та природних ресурсів). Порядок видачі та умови такої ліцензії, її зміст, термін, на який вона видається, права та обов'язки її користувачів, вимоги до безпечного ведення робіт, підстави для припинення дії ліцензії, антимонопольні вимоги та умови розподілу продукції регулюються Законом КНР «Про виключну (морську) економічну зону та континентальний шельф», Законом КНР про мінеральні ресурси від 19 березня 1986 року з поправками 1996 року, Правилами застосування Закону КНР про мінеральні ресурси від 26 березня 1994 року, Положеннями про розвідку морських нафтогазових ресурсів у співпраці з іноземними суб'єктами від 30 січня 1982 року з поправками 2001 та 2011 років та міжнародними договорами КНР.

Положення законодавства КНР щодо ліцензування діяльності з розвідки та розробки неживих ресурсів ВМЕЗ можна вважати сумісними з положеннями UNCLOS. Згідно з положеннями статей 63-67 UNCLOS, Закон КНР «Про виключну (морську) економічну зону та континентальний шельф»

передбачає статті про управління спеціальними запасами риб: ст. 6 регулює особливості раціонального використання та збереження транснаціональних і трансграничних видів риб, далеко мігруючих риб, морських ссавців, анадромних у річках КНР, катадромних видів, що проводять більшу частину свого життєвого циклу у водах КНР, у річках яких утворюються запаси анадромних видів, що перш за все цікавлять КНР [14].

Окрім суверенних прав, які здійснює КНР в своїй ВМЕЗ, китайський законодавець відповідно до положень UNCLOS передбачає й інші «права» КНР в цьому морському просторі, перелік яких також передбачений статтею 8 Закону КНР «Про виключну (морську) економічну зону та континентальний шельф». Так, КНР у ВМЕЗ здійснює, по-перше, право на спорудження, а також на дозвіл і регулювання створення, експлуатації та використання штучних островів, установок і споруд. По-друге, КНР здійснює юрисдикцію над штучними островами, установками та спорудами, включаючи юрисдикцію щодо митних, фіскальних, санітарних та імміграційних законів і правил, а також законів і правил, що стосуються безпеки. Компетентний орган КНР має право встановлювати навколо таких штучних островів, установок і споруд зони безпеки, в яких він може приймати належні заходи для забезпечення безпеки як судноплавства, так і штучних островів, установок і споруд.

Відповідно до положень UNCLOS, Закон КНР «Про виключну (морську) економічну зону та континентальний шельф» закріплює юрисдикцію КНР щодо морських наукових досліджень в виключній економічній зоні (п. 2 ст. 3 Закону). Постановою Державної ради КНР від 18 червня 1996 року № 199 затверджено Правила управління морськими науковими дослідженнями, що здійснюються іноземними суб'єктами (далі - Правила). Правила встановлюють порядок проведення морських наукових досліджень, зокрема в виключній економічній зоні КНР, міжнародною організацією, іноземною організацією та іноземною фізичною особою окремо або спільно з китайською організацією, включаючи порядок подачі запитів на проведення зазначених досліджень, їх оцінку та прийняття рішень за ними. Загалом у Правилах відображені наступні

питання: порядок подачі та розгляду запитів китайських та іноземних заявників; підстави для відмови у видачі дозволів на проведення морських наукових досліджень; обов'язки заявника, що отримав дозвіл; порядок передачі даних і зразків, отриманих під час морських наукових досліджень, публікація результатів та деякі інші питання.

Згідно з п. 2 ст. 3 та ст. 10 Закону КНР «Про виключну (морську) економічну зону та континентальний шельф», Китай у своїй ВМЕЗ здійснює юрисдикцію щодо захисту та збереження морського середовища. Компетентний орган КНР має право вживати належні заходи для запобігання, скорочення та контролю за забрудненням морського середовища, захисту та збереження морського середовища у ВМЕЗ [14].

Питання, що стосуються захисту та збереження морського середовища, включаючи ВМЕЗ КНР, також врегульовані положеннями Закону КНР «Про охорону навколишнього середовища» від 26 грудня 1989 року. Цей Закон передбачає раціональне використання природних ресурсів, охорону та поліпшення природного середовища.

Згідно з ст. 11 Закону КНР «Про виключну (морську) економічну зону та континентальний шельф», Китай здійснює юрисдикцію щодо прокладання підводних кабелів і трубопроводів. Прокладання підводних кабелів і трубопроводів КНР, а також прокладання підводних кабелів і трубопроводів іноземними державами у ВМЕЗ здійснюються за згодою компетентного органу КНР.

Перелік прав, передбачених вищезазначеними положеннями Закону КНР «Про виключну (морську) економічну зону та континентальний шельф», не є вичерпним, оскільки в ст. 13 Закону зазначено, що КНР має право здійснювати і «інші права та обов'язки, передбачені міжнародними договорами та іншими законами і підзаконними актами КНР» [14].

Китай, здійснюючи суверенні права та юрисдикцію у ВМЕЗ, не перешкоджає здійсненню судноплавства, польотів, інших прав і свобод інших держав, що визнаються відповідно до загальновизнаних принципів та норм

міжнародного права.

Основним правам та обов'язкам інших держав у ВМЕЗ присвячені ст. 5, 7, 9, 11 Закону КНР «Про виключну (морську) економічну зону та континентальний шельф». Норми ст. 11 відтворюють положення ст. 58 UNCLOS, яка поширює на ВМЕЗ загальну обов'язковість для всіх держав не підкоряти це морське простір своєму суверенітету, а також належним чином враховувати права та обов'язки одне одного й діяти відповідно до положень цієї Конвенції, забезпечуючи таким чином розумний баланс між суверенними правами та юрисдикцією прибережної держави, з одного боку, та правами інших держав, що ґрунтуються на свободах відкритого моря щодо судноплавства та польотів, прокладання кабелів та трубопроводів і інших правомірних з точки зору міжнародного права видів морекористування, з іншого боку. Визначення маршруту для прокладання кабелів і трубопроводів здійснюється за згодою компетентного органу КНР.

Будь-які міжнародні організації, організації або фізичні особи іноземних держав займаються рибальством у ВМЕЗ КНР з дозволу компетентного органу КНР і за умови дотримання законів та правил КНР і договорів та угод між КНР і іншими державами. Компетентний орган КНР має право вживати належні заходи для забезпечення збереження та управління, щоб стан живих ресурсів у виключній економічній зоні не ставився під загрозу внаслідок надмірної експлуатації (ст. 5 Закону) [14].

Будь-які міжнародні організації, організації або фізичні особи іноземних держав проводять морські наукові дослідження у виключній економічній зоні КНР з дозволу компетентного органу КНР і за умови дотримання законів та правил КНР (ст. 9 Закону).

З метою забезпечення суверенних прав та юрисдикції КНР Закон КНР «Про виключну (морську) економічну зону та континентальний шельф» містить норми, спрямовані на регулювання діяльності органів охорони, а також питань відповідальності за порушення в виключній економічній зоні.

Відповідно до Закону КНР «Про виключну (морську) економічну зону та

континентальний шельф», Закону КНР про регулювання використання морської зони та інших нормативно-правових актів КНР щодо діяльності в виключній економічній зоні КНР охорону ВМЕЗ, її водних біоресурсів та неживих ресурсів з метою їх збереження, захисту та раціонального використання морського середовища, економічних та інших законних інтересів КНР здійснюють компетентні органи Держради КНР.

У КНР існує багатостороння система управління морями та океанами, що називається «п'ять драконів, що управляють морем». Компетентні органи включають Міністерство земельних та природних ресурсів, Міністерство громадської безпеки, Міністерство сільського господарства, Головну митну адміністрацію, Міністерство транспорту, Міністерство захисту навколишнього середовища КНР.

Особливо важливо, що в 2013 році була створена єдина Китайська морська поліція, яка об'єднала раніше існуючі окремі морські правоохоронні сили: морський контроль (під керівництвом Державної морської адміністрації Міністерства земельних та природних ресурсів КНР); рибальська поліція (під керівництвом Управління рибальської поліції Міністерства сільського господарства); морська прикордонна поліція (під керівництвом Управління прикордонної охорони Міністерства громадської безпеки); морська поліція з боротьби з контрабандою (під керівництвом Управління боротьби з контрабандою Головної митної адміністрації). Важливо зазначити, що до складу Китайської морської поліції не входить морське рятувальне судноплавство (під керівництвом Управління морських справ Міністерства транспорту).

На підставі ст. 12 Закону КНР «Про виключну (морську) економічну зону та континентальний шельф», здійснюючи свої суверенні права на розвідку, експлуатацію, збереження живих ресурсів і управління ними в ВМЕЗ, КНР може вживати такі заходи, включаючи огляд, інспекцію, арешт, затримання та судові розслідування, які можуть бути необхідними для забезпечення дотримання законів і правил КНР. КНР має право вжити необхідні заходи,

притягнути до юридичної відповідальності, застосувати право переслідування за «гарячими слідами» порушень у ВМЕЗ законів та правил КНР. Ці положення повністю відповідають ст. 73, 111 UNCLOS.

Таким чином, правовий режим ВМЕЗ у зарубіжних країнах демонструє різноманітність підходів до управління морськими ресурсами та охорони навколишнього середовища, що обумовлено національними інтересами та міжнародними зобов'язаннями. Такі країни, як США, Канада, Великобританія, Австралія та Китай, застосовують правові механізми, що дозволяють здійснювати суверенні права на природні ресурси в межах своїх ВМЕЗ, водночас забезпечуючи міжнародну співпрацю у питаннях морського середовища та сталого використання ресурсів. Аналіз законодавства цих країн підтверджує відповідність їхніх національних норм міжнародним стандартам, зокрема положенням UNCLOS, що забезпечує ефективне регулювання морських простору в глобальному контексті.

РОЗДІЛ 3

СУЧАСНІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУТУ ВИКЛЮЧНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗОНИ

3.1. Практика міжнародних судових інституцій щодо делімітації виключних економічних зон та їхнього правового режиму

Практика міжнародних судових органів щодо делімітації виключних економічних зон та визначення їхнього правового режиму сформувалася як багатовимірний і динамічний комплекс підходів, що ґрунтуються на положеннях Конвенції ООН з морського права 1982 року та подальшому тлумаченні її норм у прецедентних рішеннях. Центральним елементом цієї практики є поступове формування принципу «справедливого результату», який судові органи застосовують не як абстрактну категорію, а як операційний орієнтир для узгодження просторових претензій держав на морські простори з урахуванням географічних, економічних і функціональних параметрів. Міжнародний Суд ООН та Міжнародний трибунал з морського права не розглядають виключну морську економічну зону як сферу, що підлягає автоматичному поділу відповідно до суворо геометричних або історичних формул, а натомість підкреслюють необхідність поєднання геодезичної логіки з оцінкою обставин конкретної справи, особливо в регіонах зі складною геоморфологією, наявністю островів або частково перекриваючих зон морської юрисдикції.

Слід відзначити, що концепція справедливих принципів, сформульована Міжнародним Судом ООН, знайшла відображення в навмисно неоднозначних положеннях статей 74 і 83 Конвенції ООН з морського права. Що стосується виключної економічної зони, стаття 74 (1) передбачає, що делімітація «здійснюється шляхом угоди на основі міжнародного права, на яке посилається стаття 38 Статуту Міжнародного Суду, з метою досягнення справедливого рішення» [9]. Така сама формула застосовується в статті 83 (1) для делімітації континентального шельфу.

Відхід Суду ООН від правила рівновіддаленості (особливих обставин) створив певний рівень правової невизначеності та непередбачуваності в галузі морської делімітації. Цей розвиток посилювався у низці наступних рішень, зокрема у справі «Tunisia v. Libya» 1982 року, де Суд витлумачив принцип справедливості в процесі морської делімітації як такий, що вимагає передусім досягнення справедливого результату. Він підкреслив, що мета досягнення справедливого результату має визначати засоби його досягнення, і таким чином зменшив ступінь нормативності застосованих принципів і правил до апостеріорного відображення справедливості залежно від обставин конкретної справи [34].

Ця логіка була продовжена у справі «Gulf of Maine», вирішеній у 1984 році, де Палата постановила, що «делімітація має здійснюватися шляхом застосування справедливих критеріїв і використання практичних методів, здатних забезпечити... справедливий результат» [35]. Потреба у постійному переосмисленні впливала як зі складності географічних умов, так і зі специфічних особливостей кожної справи. Еволюція юриспруденції Суду щодо морської делімітації таким чином демонструє складний баланс між нормативністю та передбачуваністю, з одного боку, та індивідуалізацією права і справедливістю конкретного випадку – з іншого.

У справі «Libya v. Malta» 1985 року попередній підхід, зосереджений виключно на справедливому результаті, було відкинуто на користь більш збалансованої доктрини, що характеризується подвійною вимогою справедливих принципів і результатів, тобто справедливості, закоріненої в праві. Справа «Libya v. Malta» також сприяла уточненню правових понять виключної економічної зони та континентального шельфу: Суд встановив, що інститут ВМЕЗ став частиною звичаєвого міжнародного права. З огляду на тісну взаємодію правових режимів континентального шельфу та виключної економічної зони Суд визнав, що критерій відстані для визначення ВМЕЗ (200 морських миль від вихідних ліній, що використовуються для вимірювання територіального моря) однаковою мірою застосовується і до

континентального шельфу, оскільки концепції природного продовження та відстані є взаємодоповнювальними [52].

Починаючи з 2001 року Суд повернувся до застосування правила рівновіддаленості (особливих обставин), закріпленого у статті 6 Конвенції про континентальний шельф [4], у низці справ, включно зі справами «Qatar v. Bahrain» (2001), «Cameroon v. Nigeria» (2002) та «Romania v. Ukraine» (2009). Сьогодні скоригована рівновіддаленість міцно утвердилася в юриспруденції Суду як переважний метод делімітації ВМЕЗ і континентального шельфу, а також територіальних морів.

Щодо обставин, які вимагають коригування лінії рівновіддаленості для досягнення справедливого результату, у юриспруденції Суду не сформовано чітких критеріїв, оскільки кожна справа має свої унікальні характеристики. Суд неодноразово вирішував не враховувати дуже малі острови або не надавати їм повного потенційного права на морські простори, якщо такий підхід міг би мати непропорційний вплив на проєктовану лінію делімітації. Суд також послідовно враховував значну різницю у довжині узбережь, щоб уникнути непропорційного результату.

Крім того, у нещодавній юриспруденції Суду простежується важлива тенденція до делімітації єдиної морської межі, що охоплює всі три морські зони: територіальне море, континентальний шельф і ВМЕЗ. Така межа не передбачена Конвенцією ООН з морського права або будь-яким іншим багатостороннім договором; тому Суд має повноваження проводити таку універсальну межу лише тоді, коли сторони погоджуються просити про це – саме так сталося у недавніх справах між «Qatar v. Bahrain» (2001) та «Nicaragua v. Honduras» (2007).

У межах цих справ Суд скористався можливістю сприяти уніфікації правил морської делімітації, проголосивши метод рівновіддаленості (особливих обставин) застосовним не лише для делімітації континентального шельфу та ВМЕЗ, а й для делімітації територіального моря, як це передбачено статтею 15 Конвенції ООН з морського права. У справі «Qatar v. Bahrain» Суд

підтвердив звичаєвий характер правила «рівновіддаленість/особливі обставини», закріпленого у зазначеному положенні (та в статті 12, пункті 1 Конвенції про територіальне море і прилеглу зону), зазначивши, що логічним і найпоширенішим підходом є спочатку попереднє проведення лінії рівновіддаленості, а потім оцінка необхідності її коригування з огляду на наявність особливих обставин [37].

Розглянемо Рішення у справі про територіальний і морський спір між Нікарагуа та Гондурасом у Карибському морі (*Nicaragua v. Honduras*), винесене у жовтні 2007 року [45]. Нікарагуа звернулася до Суду з проханням визначити лінію єдиної морської межі між зонами територіального моря, континентального шельфу та ВМЕЗ, що відповідно належать Нікарагуа та Гондурасу в Карибському морі. Нікарагуа наполягала, що ця морська межа ніколи не була делімітована, тоді як Гондурас стверджував, що вже існує традиційно визнана межа *uti possidetis* уздовж 15-ї паралелі. Як альтернативу Гондурас зазначав, що сторони неявно погодили 15-ту паралель як свою морську межу. Під час усних слухань Нікарагуа висунула окрему вимогу, щоб Суд висловився щодо суверенітету над островами (*Caays*), розташованими в спірному районі на північ від 15-ї паралелі. Хоча ця вимога формально була новою, Суд визнав її прийнятною, оскільки вона була невід'ємною частиною початкової позовної заяви. Оскільки «суходіл домінує над морем», Суд перед визначенням морської межі мав насамперед встановити, яка держава має суверенітет над островами та скелями у спірній зоні.

Щодо суверенітету над чотирма островами, Гондурас посилався на принцип *uti possidetis juris* як підставу свого права. Суд зазначив, що *uti possidetis juris* може, у принципі, поширюватися на позаузбережні володіння та морські простори. Проте Суд дійшов висновку, що у цій справі сторони не надали доказів, які б чітко свідчили, чи були острови віднесені іспанською короною до колоніальних провінцій Нікарагуа чи Гондурасу до або на момент здобуття незалежності, а також не переконали Суд у наявності колоніальних *effectivités*. Відтак Суд встановив, що ні Гондурас, ні Нікарагуа не довели

наявність титулу на ці острови на підставі *uti possidetis*. Після аналізу доказів Суд дійшов висновку, що Гондурас має суверенітет над чотирма островами на основі постколоніальних *effectivités*.

Щодо делімітації морських просторів між двома державами, Суд розглянув альтернативні аргументи Гондурасу щодо *uti possidetis juris* та мовчазної угоди. Суд відхилив аргумент про *uti possidetis*, встановивши, що Арбітражне рішення 1906 року, яке дійсно ґрунтувалося на принципі *uti possidetis juris*, не стосувалося морської делімітації між Нікарагуа та Гондурасом. Стосовно існування мовчазної угоди Суд ретельно вивчив докази, подані Гондурасом, зокрема нотаріально завірені свідчення рибалок, які стверджували, що, на їхню думку, 15-та паралель становила і продовжує становити морський кордон.

Проаналізувавши всю представлену практику, Суд дійшов висновку, що між сторонами не існувало мовчазної угоди, достатньої для встановлення юридично обов'язкової морської межі. Відтак Суд мав сам визначити цю межу. Суду було поставлено завдання провести єдину морську межу між зонами територіального моря, континентального шельфу та ВМЕЗ до точки, де можуть бути зачеплені права третіх держав. Делімітація на основі методу рівновіддаленості виявилася проблематичною за конкретних обставин справи. Мис Грасіас-а-Діос – місце завершення сухопутного кордону між Нікарагуа та Гондурасом – є різко опуклим територіальним утворенням із увігнутими ділянками з обох боків. Це суттєво обмежило вибір вихідних точок, які Суд міг використати, і будь-яка варіація або помилка у визначенні цих точок могла б призвести до непропорційного спотворення лінії рівновіддаленості [79, с. 19].

Крім того, гирло річки Коко, яка впадає в море біля мису Грасіас-а-Діос, постійно змінює свою форму, а нестабільні острови утворюються, пересуваються та зникають із часом. З урахуванням цього Суд не міг застосувати звичну практику встановлення лінії рівновіддаленості. Щодо територіального моря Суд дійшов висновку, що має справу з «особливими

обставинами», про які йдеться у статті 15 Конвенції ООН з морського права. Суд проаналізував роботу, яку Комісія міжнародного права виконала під час підготовки Конвенції 1958 року про територіальне море та прилеглу зону, і встановив, що особлива конфігурація узбережжя дійсно розглядалася як обставина, що може вимагати застосування іншого методу делімітації, а не методу рівновіддаленості.

Суд, таким чином, вирішив провести лінію бісектора, встановивши, що цей метод забезпечує більшу стабільність делімітаційної лінії, оскільки він менш чутливий до змін рельєфу місцевості навколо мису Грасіас-а-Діос і значно зменшує ризик помилки. Суд констатував, що сторони погоджуються: «наноси, які річка Коко переносить і відкладає в морі, спричинили дуже активну морфодинаміку дельти» [27]. Отже, Суд не міг повернутися до методу рівновіддаленості щодо континентального шельфу та ВМЕЗ, оскільки для цього не було можливості визначити відповідну вихідну лінію від узбережжя, яка ґрунтувалася б на цьому принципі. У результаті метод бісектора було застосовано до всієї межі, а згодом лінію скориговано з урахуванням територіальних морів чотирьох островів. Використання методу бісектора слід розглядати як необхідний виняток із нині добре усталеного методу рівновіддаленості. Водночас Суд подбав про те, щоб із тексту Рішення було абсолютно очевидно, що загальний принцип рівновіддаленості залишається чинним.

Одним із цікавих аспектів Рішення є питання про те, як визначати релевантні узбережжя для проведення лінії бісектора. Гондурас запропонував Суду дуже вузькі ділянки узбережжя, тоді як Нікарагуа стверджувала, що слід брати до уваги все узбережжя кожної держави, що виходить до Карибського моря. У підсумку Суд обрав такі відрізки узбережжя, які дозволили уникнути «відсікання» території Гондурасу й водночас забезпечили достатню довжину фронту, щоб належним чином врахувати конфігурацію узбережжя у спірному районі [79, с. 19].

Через два місяці, у грудні 2007 року, Суд виніс Рішення щодо попередніх

заперечень в іншій справі, поданій Нікарагуа: «Територіальний і морський спір» (Nicaragua v. Colombia) [42]. Справа стосується суверенітету над островами та мілинами у західній частині Карибського моря, а також визначення єдиної морської межі між зонами континентального шельфу та ВМЕЗ.

У контексті правового режиму ВМЕЗ справа має кілька важливих аспектів:

1. Вона підкреслює, яку роль мають водно- і мореплавні простори за межами територіального моря – зокрема, права прибережної держави на використання ресурсів у своїй ВМЕЗ, а також морська делімітація як спосіб забезпечення правової визначеності.

2. Хоч Рішення 2007 року стосувалося тільки попередніх заперечень (тому ще не виробляло остаточної лінії делімітації ВМЕЗ), воно підтвердило, що спір між сторонами охоплює зони, які потенційно включають виключну економічну зону. Суд визнав, що договір 1928 року між сторонами, хоча і врегулював суверенітет над певними островами, не виключає делімітацію морських просторів, включно з ВМЕЗ.

3. Справа демонструє, що навіть якщо немає конкретного договору про ВМЕЗ між державами, міжнародне право – і, зокрема, практика Суду – вимагає делімітації в тих випадках, коли простори ВМЕЗ суміжні або перекриваються. Інакше не забезпечується правова визначеність та ефективна охорона прав прибережних держав.

У своїй аргументації Суд торкнувся кількох методологічних моментів, які мають значення для делімітації ВМЕЗ. Суд наголосив, що договір 1928 року та його протокол 1930 року не передбачали загальної морської межі між Нікарагуа та Колумбією, отже делімітація ВМЕЗ і/або континентального шельфу залишається відкритою. Він також детально розглянув обставини, які можуть вимагати коригування методів делімітації – наприклад, якщо одна з держав має значно довшу берегову лінію або коли географічна конфігурація прибережної зони ускладнює застосування стандартної лінії

рівновіддаленості. Хоча це стосувалося не прямо ВМЕЗ, але такі підходи мають значення, якщо ВМЕЗ етапом делімітації охоплюється.

У наступному Рішенні від 19 листопада 2012 року у справі «Nicaragua v. Colombia» [44] Суд визначив єдину морську межу між Нікарагуа та Колумбією, що охоплює зони континентального шельфу і ВМЕЗ. Суд підтвердив суверенітет Колумбії над низкою островів і мілин: Альбуркерке, Quitasueño, Roncador, Serrana, Serranilla та Bajo Nuevo. При встановленні межі суд звернув увагу, що права Нікарагуа й Колумбії на ВМЕЗ та континентальний шельф перекривалися в межах 200 морських миль від базисних ліній. Суд акцентував увагу на тому, що права на ВМЕЗ тісно пов'язані з визначенням узбережжя та «базисних ліній». Суд застосував середню лінію (median line) між узбережжями та островами як вихідну, і продовжив її до встановлення межі ВМЕЗ.

Далі розглянемо справу щодо делімітації морських просторів у Чорному морі (Romania v. Ukraine), яку було одностайно вирішено 3 лютого 2009 року Міжнародним Судом ООН. Це рішення стало найновішим у зростаючій практиці Суду щодо делімітації морських кордонів. Позов було подано Румунією проти України 16 вересня 2004 року після двадцяти чотирьох раундів безуспішних переговорів у 1998–2004 роках щодо делімітації морської акваторії у північно-західній частині Чорного моря, яка включала острів Зміїний. Суду було поставлено завдання встановити єдину морську межу між континентальним шельфом та виключними економічними зонами Сторін. Єдиним суттєвим географічним утворенням, що могло вплинути на проведення остаточної лінії делімітації, була наявність острова Зміїний, який, за твердженням Румунії, є «скелею», а за твердженням України – «островом» [92, с. 35].

Сторони розходилися в оцінці обсягу юрисдикції Суду. Суд зазначив, що він не має юрисдикції визначати територіальні моря сторін, проте його юрисдикція щодо делімітації континентального шельфу та виключних економічних зон може бути здійснена таким чином, що результатом стане

«делімітація між виключною економічною зоною та континентальним шельфом однієї держави, з одного боку, і територіальним морем іншої держави на його зовнішній межі – з іншого» [38].

Сторони також не погоджувалися щодо того, чи існує вже погоджена морська межа довкола острова Зміїний – морського утворення, розташованого приблизно за 20 морських миль на схід від материкової частини України. Через це вони також не були згодні щодо вихідної точки делімітації, яку мав визначити Суд.

Суд розпочав «із визначення вихідної точки делімітації як функції сухопутного кордону й межі територіального моря, які вже були встановлені сторонами» [38]. Після ретельного аналізу наданих доказів Суд дійшов висновку, що у 1949 році сторони домовилися, що кордон між Румунією та СРСР від певної точки має слідувати 12-мильній дузі навколо острова Зміїний, однак кінцева точка такої дуги визначена не була. Він також додав, що відповідно до Договору про режим державного кордону 2003 року «кінцева точка державного кордону між сторонами була закріплена в точці перетину, де межа територіального моря Румунії зустрічається з межею територіального моря України» [38], і Суд посилається на це місце як на «Точку 1».

Суд далі перейшов до питання про те, чи була, як стверджувала Румунія, встановлена межа, що розмежовує виключні економічні зони та континентальний шельф за Точкою 1 і проходить навколо острова Зміїний, шляхом низки угод, укладених у 1949 році. Він зазначив, що у цьому контексті релевантним є пункт 4 статей 74 і 83 Конвенції ООН з морського права, оскільки він передбачає, що коли між відповідними державами діє чинна угода, питання, пов'язані з делімітацією виключної економічної зони та континентального шельфу, «визначаються відповідно до положень такої угоди» [9]. Розглянувши всі подані докази, Суд дійшов висновку, що між Румунією та Україною не існує чинної угоди, яка б здійснювала делімітацію виключної економічної зони та континентального шельфу між ними.

Отже, Суд перейшов до самостійного встановлення межі. Для цього він

спершу мав ідентифікувати релевантні узбережжя та морські простори. Суд нагадав, що з юридичного погляду релевантні узбережжя можуть відігравати дві ролі у процесі делімітації континентального шельфу та виключної економічної зони. По-перше, необхідно визначити релевантні узбережжя, щоб з'ясувати, що саме становить у конкретному контексті перекриття претензій на ці зони. По-друге, релевантні узбережжя потрібно встановити, щоб на третьому, фінальному етапі процесу делімітації перевірити, чи не існує диспропорції між співвідношенням довжини узбережжя кожної держави та співвідношенням морських просторів кожної держави по обидва боки від лінії делімітації. У даній справі Суд виключив сегмент українського узбережжя, а саме узбережжя Каркинитської затоки, оскільки вони звернені одна до одної, і їхнє підводне продовження не може перекриватися з продовженням узбережжя Румунії.

Щодо методології делімітації Суд знову застосував добре усталений метод рівновіддаленості. Він почав із проведення попередньої лінії рівновіддаленості між суміжними узбережжями Румунії та України, яка далі продовжувалася як середня лінія між їхніми протилежними узбережжями. На другому етапі Суд розглянув, чи існують чинники, що вимагають коригування або зміщення попередньої лінії рівновіддаленості для досягнення справедливого результату. На третьому етапі він перевіряв, чи не призводить ця лінія до несправедливого результату внаслідок наявної диспропорції між співвідношенням довжини відповідних узбережь і співвідношенням релевантних морських просторів кожної держави щодо лінії делімітації [79, с. 24].

Щодо вибору вихідних точок (basepoints) для побудови попередньої лінії рівновіддаленості, варто зазначити, що Суд відхилив використання Румунією морського кінця Сулінського молу – споруди завдовжки 7,5 км, що виступає в море. Суд дійшов висновку, що Сулінський мол не може розглядатися як «постійні портові споруди, що становлять невід'ємну частину портової системи» у значенні статті 11 Конвенції ООН з морського права, яка

стосується делімітації територіального моря, оскільки не було подано переконливих доказів того, що цей мол відіграє будь-яку безпосередню роль у портовій діяльності.

Суд також зауважив, що текст статті 11 та матеріали підготовчої роботи (*travaux préparatoires*) не виключають можливості обмежувального тлумачення поняття «портові споруди», щоб уникнути або пом'якшити проблему надмірної довжини таких споруд. Відтак Суд вирішив використати як вихідну точку сухопутний (внутрішній) край Сулінського молу, що дозволяло «не надавати більшого значення штучній споруді, ніж фізичній географії суходолу» [38]. Суд також визнав недоцільним обирати будь-які вихідні точки на острові Зміїний, оскільки він не є частиною загальної конфігурації узбережжя.

Щодо релевантних обставин, які могли б вимагати коригування попередньої лінії рівновіддаленості, Суд дійшов висновку, що присутність острова Зміїний не потребує жодних коригувань, зокрема з огляду на специфічну географічну конфігурацію, оскільки будь-які можливі права на континентальний шельф чи виключну економічну зону, які міг би генерувати Зміїний, не могли б простягатися далі, ніж права, генеровані материковими узбережжями України. Він постановив, що Зміїний не повинен мати жодного впливу на делімітацію в цій справі, окрім того, що впливає з 12-мильної територіальної зони, наданої йому на підставі попередніх угод між Сторонами.

Окрім присутності Зміїного в зоні делімітації, Суд розглянув п'ять інших чинників як потенційно релевантні обставини: можливу диспропорцію між довжинами узбережь, замкнений характер Чорного моря та вже здійснені в регіоні делімітації, поведінку Сторін (концесії на нафту і газ, риболовні операції та морські патрулі), можливий ефект «відрізання» (*cutting off*) та певні міркування безпеки. Проте Суд не побачив у цих чинниках підстав для коригування попередньої лінії рівновіддаленості.

Насамкінець Суд перевірів, чи не призводить отриманий результат, у частині проєктованої лінії делімітації, до суттєвої диспропорції між

відповідними довжинами узбережь і поділом релевантних морських просторів. Відзначивши, що співвідношення довжин узбережь Румунії та України за його вимірюваннями становить приблизно 1:2,8, а співвідношення релевантних морських просторів – приблизно 1:2,1, Суд не вважав, що створена ним лінія потребує будь-яких змін.

Позиція Суду була чіткою та виваженою: він визначив єдину лінію морського кордону між державами, використавши метод рівновіддаленості, побудований від їхніх континентальних берегових ліній. Разом із тим ключовим аспектом спору стало питання про роль острова Зміїного, яке потребує окремого розгляду.

По-перше, Суд не надав острову Зміїному ані повного врахування, ані прямого виключення під час обчислення довжини берегових ліній сторін. Він наголосив, що через мінімальні розміри узбережжя цього острова його включення або неврахування не здатне вплинути на загальний результат визначення морського кордону.

По-друге, Зміїний міг би слугувати базовою точкою для відліку як територіальних вод, так і виключної економічної зони та континентального шельфу. Водночас питання про те, чи впливає цей острів на розмежування морських просторів, безпосередньо залежить від визначення його правового статусу згідно зі статтею 121 Конвенції ООН з морського права. Румунська сторона стверджувала, що Зміїний не здатний забезпечити умови для постійного проживання людей, а отже є скелею, яка, відповідно до пункту 3 статті 121, не може генерувати ні виключної економічної зони, ні континентального шельфу. Україна, навпаки, аргументувала, що Зміїний є повноцінним островом у розумінні пункту 2 цієї статті, а отже має вплив на делімітацію так само, як будь-яка інша ділянка материкової території. Відсторонивши острів від процесу визначення меж на початкових етапах, Суд підкреслив, що «не зобов'язаний встановлювати, чи підпадає Зміїний під дію пункту 2 або пункту 3 статті 121 Конвенції 1982 року...». [38].

По-третє, Суд аналізує роль острова у двох вимірах — як елементу

вихідної лінії, від якої визначається ширина морських просторів (територіального моря, виключної економічної зони та континентального шельфу), і як потенційної точки, що використовується для побудови серединної лінії за принципом рівновіддаленості. Враховуючи, що питання встановлення вихідних ліній для окреслення морських зон зазвичай належить до внутрішньої компетенції держав, визначення вихідних точок у процесі судової делімітації кордону віднесено безпосередньо до повноважень Суду. У межах цього провадження Суд вилучив Сулинську дамбу та острів Зміїний із розрахунку ще до побудови попередньої серединної лінії. Виключення зазначених елементів із переліку вихідних точок відбулося вже на початковій стадії триетапного механізму делімітації. Те, що Суд не взяв до уваги Сулинську дамбу та острів Зміїний, не стало неочікуваним, хоча таке їх усунення саме на першому етапі не узгоджується з усталеною міжнародною судовою практикою. Зазвичай Суд спершу формує рівновіддалену лінію, беручи до розрахунку всі чинники, здатні вплинути на розмежування. Після цього така «жорстка» початкова лінія ретельно аналізується та коригується з огляду на релевантні обставини, серед яких – непропорційний вплив незначних географічних об'єктів, зокрема островів або вузьких осушених ділянок узбережжя. Якщо виявляються дисбаланси, попередня рівновіддалена лінія може бути змінена – на другій стадії делімітації – шляхом обмеження впливу таких елементів або повного виключення їх із процесу, щоб забезпечити справедливий підсумковий результат.

По-четверте, відсторонивши острів Зміїний від участі в процесі делімітації вже на початковому етапі, Суд фактично зменшив його можливий вплив як географічного чинника, що міг би зумовити корекцію рівновіддаленої лінії на другій стадії розмежування. Суд виключив острів із відповідних розрахунків ще до того, як приступити до визначення координат рівновіддаленої лінії. Подібний підхід є нетиповим для розгляду справ цього типу, однак він може мати практичну цінність у майбутніх провадженнях. Завдяки застосуванню такої процедури Суд уникнув необхідності давати

оцінку правовому статусу острова Зміїний – аспекту, який не становив ключового предмета розгляду у даній справі [57, с. 20].

Далі розглянемо практику Міжнародного трибуналу ООН з морського права щодо правового режиму ВМЕЗ. Слід відзначити, що більша частина судової практики Трибуналу, згідно з даними електронного ресурсу судових справ, стосується спорів між державами щодо порушення судами правил використання ВМЕЗ та, як наслідок таких порушень, подальшого арешту судна, вантажу, екіпажу з можливим зверненням держави прапора судна до Трибуналу для застосування передбаченої Конвенцією ООН з морського права процедури звільнення судна й екіпажу.

Міжнародний трибунал з морського права є міжнародною організацією, що працює на постійній основі відповідно до свого регламенту (правил/процедури розгляду судових справ) і створена для вирішення спорів між державами – членами Конвенції ООН з морського права щодо застосування цієї Конвенції. Першим судовим розглядом, матеріали якого опубліковані на сайті Трибуналу, є спір між державами Saint Vincent and the Grenadines (прибережна держава) і Guinea (держава прапора) щодо здійснення судном M/V «SAIGA» бункерних операцій з риболовними судами у межах ВМЕЗ держави Saint Vincent and the Grenadines. Цей спір було розглянуто у 1996 році [54].

Підстави порушення, які також аналізувалися представниками держави Saint Vincent and the Grenadines у заяві, поданій до Трибуналу, стосувалися можливості виконання судном бункерних операцій у межах ВМЕЗ прибережної держави як частини відкритого моря та, як наслідок, можливості затримання/арешту судна й екіпажу за здійснення такої операції, враховуючи те, що контроль прибережної держави над своєю ВМЕЗ може здійснюватися лише щодо розвідки/видобутку живих ресурсів, спорудження штучних островів, проведення наукових досліджень і охорони морського природного середовища.

Матеріалами судового розгляду у справі M/V «SAIGA» показано, що

прибережні держави своїм внутрішнім законодавством дозволяють собі розширювати перелік повноважень щодо контролю за діяльністю суден під іноземним прапором у межах ВМЕЗ. Зокрема, держава Guinea на рівні національного законодавства розширила свої суверенні права на розвідку, експлуатацію, збереження живих ресурсів та управління ними у межах зазначеної зони, вважаючи можливим також підпорядкувати собі операції, які можуть сприяти виконанню таких суверенних прав, а саме: перевантаження риби та рибної продукції у межах зони; транспортування риби та інших організмів, виловлених у морських водах прибережної держави; бункерування та інше обслуговування риболовних суден [54].

Крім того, проти таких розширених повноважень і, як наслідок, поведінки щодо суден, що виконували бункерні операції у межах ВМЕЗ держави Guinea, у 2014 році завершено судовий розгляд між державами Panama та Guinea-Bissau у справі бункерувального судна M/V «Virginia G», яке також було заарештоване за порушення правил бункерування риболовних суден [55].

У обох судових розглядах держава Guinea-Bissau обґрунтовувала правомірність своїх дій охороною морського довкілля у межах своєї ВМЕЗ.

Трибунал у справі M/V «SAIGA» не надав чіткої аргументації щодо правомірності застосування прибережною державою додаткових регуляторів можливих дій у межах ВМЕЗ і, як наслідок, права арешту судна та екіпажу іноземної держави, пославшись на застосування внутрішніх судових процедур прибережною державою з цього питання та відсутність права втручатися у судовий розгляд за суттю порушення. Трибунал у прийнятому рішенні за вказаною справою обмежився визначенням суми фінансового забезпечення або іншої гарантії для звільнення судна без розширеного тлумачення можливості прибережної держави розширювати або модифікувати повноваження, передбачені Конвенцією 1982 року.

Так чи інакше, наявна судова практика Трибуналу показує, що навіть коли очевидне відкрите зловживання владою прибережною державою із застосуванням небезпечних методів її здійснення в межах ВМЕЗ, як це було у

іншій справі M/V «Juno Trader» між державами Saint Vincent and the Grenadines (держава прапора судна) та Guinea-Bissau (прибережна держава), де влада держави Guinea-Bissau, затримуючи судно M/V «Juno Trader», застосовувала вогнепальну зброю, при цьому поранивши одного з членів екіпажу, проводила переслідування на катері без розпізнавальних знаків, що вказують на належність катера прибережній державі, і, зокрема, без розпізнавальної форми у осіб, які вимагали зупинки судна [49].

Більше того, переслідування було розпочато на сумнівних підставах порушення Конвенції 1982 року, обґрунтованих лише тим, що судно, можливо, здійснювало вантажні операції у межах ВМЕЗ з перевантаження риби на інше судно. І навіть ця сукупність обставин у поведінці прибережної держави, а також сама можлива операція (перевантаження риби) у межах ВМЕЗ не надала Трибуналу підстав повністю задовольнити заяву держави Saint Vincent and the Grenadines та звільнити судно і екіпаж з-під арешту без встановлення будь-якого виду фінансового забезпечення.

Трибунал у цій справі також дотримувався правила невтручання у можливий внутрішній судовий розгляд, призначивши суму фінансового забезпечення для звільнення судна та екіпажу.

Існують дві основні статті Конвенції ООН з морського права, які, на думку представників держав, що брали участь у судових розглядах, визначають і регламентують процесуальні (ст. 292 Конвенції) та матеріально-правові (ст. 73 Конвенції) основи для розгляду подібних справ.

Слід зазначити, що в існуючому переліку справ, розглянутих Трибуналом, переважна більшість становлять справи щодо звільнення суден, затриманих за порушення порядку використання ВМЕЗ прибережної держави, хоча компетенція Трибуналу дозволяє розглядати не лише цю категорію справ.

Ключові засади судових розглядів, які в кожному конкретному спорі знаходять своє практичне застосування і слугують одними з підстав для звернення до Трибуналу або захисту від такого звернення, можна подати наступним чином:

- 1) суверенні права у ВМЕЗ, контроль за якими може призвести до певних захисних заходів впливу з боку прибережної держави;
- 2) визначення розумного фінансового забезпечення для звільнення судна та екіпажу;
- 3) допустимість юрисдикції Трибуналу щодо направленою на розгляд спору;
- 4) право переслідування та огляду у межах ВМЕЗ як частини відкритого моря [64, с. 190].

Цікаво, що з розглянутих справ лише дві стосувалися порушення суднами правил виконання бункерних операцій у межах ВМЕЗ, а саме справи M/V «SAIGA» (Saint Vincent and the Grenadines v. Guinea) [54] та M/V «Virginia G» (Panama v Guinea-Bissau) [55]. В інших розглянутих справах (Japan v. Russian Federation у справі M/V «Hoshinmaru» [48]; Panama v. France у справі M/V «Camouco» [51]; Seychelles v. France у справі M/V «Monte Confurco» [50]; Saint Vincent and the Grenadines v. Guinea-Bissau у справі M/V «Juno Trader» [49]) підставою для конвоювання суден у порт прибережної держави та їх подальшого арешту були порушення, пов'язані з ловом живих ресурсів у ВМЕЗ.

Слід зазначити, що правом на розгляд спору в Трибуналі можуть скористатися лише держави, які ратифікували Конвенцію з морського права. У справі судна M/V «Virginia G» держава Guinea-Bissau заперечувала проти поданої державою Panama заяви, зокрема на тій підставі, що між судном M/V «Virginia G» і державою Панама немає чіткої правової належності, що загалом притаманне всім судам під прапором цієї держави. На думку представників Guinea-Bissau, це означало, що звернення подано не від імені правомочної держави. Розглянувши заперечення щодо реального правового зв'язку між судном і державою прапора, Трибунал сформулював такий висновок: відповідно до Конвенції, Трибунал не уповноважений встановлювати способи та методи, якими такий зв'язок має підтверджуватися; достатньо наявності чинних документів, що підтверджують право плавання під прапором держави.

Крім того, Трибунал визнав, що держава прапора судна може здійснювати захист у суді не лише щодо майна (судна), яке має правовий зв'язок з цією державою, але й щодо членів екіпажу, а також іншого майна, пов'язаного з обставинами порушення, навіть якщо воно не має правової належності до держави прапора [55].

Не вдаючись у детальний аналіз кожного судового розгляду та аргументації сторін спору, можна зазначити кілька важливих тез, які з одного розгляду до іншого формують певну практику роботи Трибуналу щодо застосування статей 73 і 292 Конвенції ООН з морського права:

1. Трибунал бере до уваги місцезнаходження судна на момент початку переслідування, акцентує увагу на обов'язках прибережної держави довести факт отримання судном повідомлення про зупинку для огляду, а також форми початку переслідування, яке у більшості випадків розпочинається з повітря, що передбачено Конвенцією.

2. Трибунал обґрунтовує можливість прийняття заяви від держав не обов'язково протягом 10 днів з моменту затримання/арешту судна чи членів екіпажу, а незалежно від цього строку, якщо сторони не домовилися передати спір на розгляд іншого органу в межах зазначених 10 днів.

3. Конвенція 1982 року не встановлює для прибережної держави конкретного строку для ухвалення рішення щодо визначення суми необхідного фінансового забезпечення для звільнення судна/екіпажу.

4. Трибунал допускає використання, окрім Конвенції ООН з морського права, інших міжнародних норм для врегулювання спору, зокрема Конвенції про захист прав людини.

5. Трибунал не втручається в розгляд справи по суті порушення, який здійснюється компетентними органами прибережної держави, тому в проаналізованих справах Трибунал досліджував і встановлював обставини, необхідні для визначення розумної форми і розміру фінансового забезпечення для звільнення судна й екіпажу. Ця сума є гарантією покриття збитків і штрафів прибережної держави у разі встановлення факту порушення та вини

судна.

6. Сума фінансового забезпечення, навіть якщо вона встановлена або не встановлена прибережною державою, може бути предметом розгляду Трибуналом за заявою держави прапора.

7. Трибунал не обмежує себе у можливості дослідження всіх обставин та фактів, що лежать в основі арешту судна/екіпажу, для визначення розумного фінансового забезпечення, виходячи з критеріїв тяжкості порушення, вартості судна, вантажу на борту, знарядь лову. Наприклад, у справі *M/V «Monte Confurco» (Seychelles v. France)* держава Seychelles обґрунтовувала визначення розміру фінансового забезпечення щодо вантажу не виходячи з кількості риби на борту, а з фактичної кількості днів перебування судна у ВМЕЗ Франції та, відповідно, технічних можливостей судна щодо вилову риби за цей період [64, с. 191].

Таким чином, практика міжнародних судових інституцій демонструє поступове формування цілісної доктрини делімітації ВМЕЗ, що інтегрує текстуальні норми міжнародного морського права, принципи справедливості, науково-технічний аналіз морського середовища та прагнення забезпечити стійку й передбачувану систему управління морськими просторами. Її ключовим результатом стало утвердження балансового підходу, у якому юридична визначеність поєднується з гнучкістю, необхідною для реагування на різноманітність географічних конфігурацій та інтересів прибережних держав.

3.2. Проблеми забезпечення правового режиму виключної економічної зони України в умовах російської військової агресії

Сьогодні проблематика забезпечення правового режиму ВМЕЗ України в умовах триваючої збройної агресії РФ набуває комплексного характеру, оскільки поєднує у собі як правові, так і безпекові, політичні та економічні аспекти. Від моменту початку агресії Україна зіткнулася з фактичною неможливістю повноцінно реалізовувати суверенні права та юрисдикцію у своїй ВМЕЗ, що насамперед зумовлено військовою окупацією частини

територій, встановленням агресором незаконного контролю над значною частиною морського простору та систематичним застосуванням сили чи загрози її застосування для обмеження української присутності у зоні, визначеній Конвенцією ООН з морського права 1982 року.

Слід відзначити, що після розпаду Радянського Союзу морський кордон між Україною та Росією в Чорному й Азовському морях, а також у Керченській протоці так і не був визначений відповідно до норм міжнародного морського права. Навіть після укладення Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією, у статті 2 якого «сторони зобов'язалися поважати територіальну цілісність одна одної та підтвердили непорушність наявних кордонів» [24], демаркацію морського кордону проведено не було. Це стало одним із ключових чинників загрози національній безпеці України.

Водночас, між Україною та Російською Федерацією було підписано два міжнародні документи, які безпосередньо визначали територію Азовського моря і Керченської протоки як історичні внутрішні води а саме:

1. Договір між Україною та Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28.01.2003 року (далі – Договір про кордон з РФ). У статті 5 цього документа зазначено, що питання, пов'язані з прилеглими морськими просторами, мають вирішуватися за окремою згодою Сторін відповідно до норм міжнародного права. Також у Договорі підкреслено, що «жодне положення цього Договору не впливає на позиції України та Російської Федерації щодо статусу Азовського моря і Керченської протоки як внутрішніх вод обох держав» [25].

2. Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря й Керченської протоки від 24.12.2003 року (далі – Азовський договір). У цьому документі зазначено, що Азовське море та Керченська протока «історично є внутрішніми водами України та Російської Федерації» [26]. Також Азовський договір передбачав, що військові кораблі або інші державні некомерційні судна третіх країн (наприклад, США

чи Великої Британії) можуть увійти до Азовського моря або пройти через Керченську протоку лише за погодженням обох сторін – України та РФ. Варто підкреслити, що підписання цього договору стало наслідком застосування Росією сили чи погрози її застосування – зокрема, конфлікту навколо українського острова Тузла, який стався у 2003 році.

Азовський договір та стаття 5 Договору про кордон з РФ не відповідали інтересам України та інших держав. Це пов'язано з тим, що в разі справедливого розмежування морських просторів згідно з положеннями Конвенції ООН з морського права, Україна отримала б суверенітет або суверенні права та юрисдикцію над приблизно двома третинами акваторії Азовського моря, а також контроль над стратегічно важливим Керч-Єнікальським каналом – ключовим торговельним маршрутом між Чорним та Азовським морями. Більш того, уклавши відповідні Договори, Україна не лише втратила можливість щодо поширення суверенітету та суверенних прав на значні морські простори, а й з іншого боку - Росія отримала право вільно посилювати військову присутність і здійснювати контроль над судноплавством у зазначених морських просторах.

Виходячи з міжнародно визнаних сухопутних меж України та норм Конвенції ООН з морського права, сумарна площа територіального моря та виключних економічних зон України в акваторіях Чорного й Азовського морів, а також частина її територіального моря в межах Керченської протоки становить приблизно 137 000 кв. км [74, с. 112].

Після окупації Автономної Республіки Крим і м. Севастополя Україна як прибережна держава фактично була позбавлена можливості реалізовувати права, гарантовані Конвенцією ООН з морського права, у власних морських просторах навколо Кримського півострова, в Азовському морі та Керченській протоці. Загальний розмір морських зон, які РФ захопила у 2014 році, становив орієнтовно 100 000 кв. км [76, с. 31].

Крім того, після тимчасової окупації АРК та м. Севастополя Міністерство інфраструктури України наказом «Про закриття морських портів» від

16.06.2014 року № 255 припинило роботу портів Керч, Севастополь, Феодосія, Ялта та Євпаторія [31]. Згодом постановою Кабінету Міністрів України «Про тимчасове закриття морських рибних портів» від 06.04.2016 року № 263 було закрито Керченський і Севастопольський морські рибні порти [32]. Після окупації РФ незаконно використовує захоплену українську державну портову інфраструктуру на території Кримського півострова у власних інтересах, починаючи з 2014 року.

Важливо зазначити, що Російська Федерація захопила не лише Автономну Республіку Крим і місто Севастополь, а й внутрішні морські води та територіальне море України, що прилягають до півострова, а також частину української ВМЕЗ вздовж кримського узбережжя та суміжний континентальний шельф України.

Зазначені обставини знайшли відображення у чинному законодавстві України. Зокрема, відповідно до статті 3 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», для цілей цього Закону тимчасово окупованою територією визнається:

1) сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя разом із внутрішніми водами України на цих територіях;

2) внутрішні морські води та територіальне море України навколо Кримського півострова, територія ВМЕЗ вздовж кримського узбережжя та суміжний континентальний шельф України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України;

3) надра під зазначеними територіями та повітряний простір над ними. [23].

Міжнародно неправомірні дії Російської Федерації призвели до ухвалення Генеральною Асамблеєю ООН низки резолюцій, які засуджували тимчасову окупацію та милітаризацію Криму, а також окремих частин Чорного та Азовського морів.

Внаслідок окупації Росією Автономної Республіки Крим і міста Севастополя Військово-Морські Сили Збройних Сил України опинилися у критично складному становищі. Національний флот практично втратив понад 80 % своїх активів і бойових спроможностей, зазнав значних матеріальних і кадрових втрат [29], що істотно знизило здатність України брати участь у забезпеченні свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях, а також у Керченській протоці.

На шельфі України та в межах її ВМЕЗ у Чорному та Азовському морях виявлено значні запаси корисних копалин, зокрема до 1583,5 млрд куб. м природного газу та близько 409,8 млн тонн сирої нафти, що складає понад 30 % загальних запасів вуглеводнів України [29]. Після окупації Кримського півострова Україна втратила доступ до власних родовищ цих енергетичних ресурсів.

Отже, найбільшою проблемою є порушення Російською Федерацією базових принципів міжнародного морського права, зокрема принципу поваги до суверенітету та суверенних прав прибережної держави. Окупація Криму створила можливість для незаконного поширення Росією своєї юрисдикції на прилеглі морські простори, що виразилося в систематичному перешкоджанні українським суднам та підприємствам у здійсненні господарської діяльності, розвідуванні та експлуатації природних ресурсів. Такі дії супроводжувалися встановленням агресором фактичного контролю над родовищами корисних копалин на шельфі та у межах ВМЕЗ Чорного моря, блокуванням доступу до морських родовищ, а також використанням українських об'єктів морської інфраструктури у власних цілях. Це спричинило значні економічні втрати, які можна кваліфікувати як порушення прав України на природні ресурси відповідно до статей 56 і 77 Конвенції [9].

Після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року кораблі Військово-Морського Флоту Росії неодноразово обстрілювали та затоплювали торговельні судна під прапорами різних держав. У зв'язку з військовою агресією РФ проти України, наказом Міністерства інфраструктури

України від 28.04.2022 № 256 «Про закриття морських портів» були закриті порти Бердянськ, Маріуполь, Скадовськ та Херсон [33].

Слід також зазначити, що стратегічно важливий для України Каховський шлюз на річці Дніпро перебуває під контролем РФ. Це призвело до значного обмеження судноплавства на Дніпрі: неможливий вихід суден із Дніпра у Чорне море та їхній захід із Чорного моря в Дніпро. Така ситуація додатково ускладнює транспортне сполучення в країні, зокрема експорт української аграрної продукції та інших товарів.

Українські порти на Дунаї не були захоплені агресором і продовжили роботу після повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Водночас, у сфері судноплавства на Дунаї слід відзначити, що у 1998 році держава-агресор, яка не є придунайською, без належних правових підстав отримала статус члена Дунайської Комісії – органу, який згідно з Конвенцією про режим судноплавства на Дунаї має ключові повноваження щодо забезпечення судноплавства на річці. У міжнародному документі про надання РФ статусу члена Комісії зазначено, що РФ виступає правонаступницею СРСР [12]. Проте РФ не є і ніколи не була правонаступницею Радянського Союзу, колишнього члена Дунайської Комісії, що підтверджується Конституцією СРСР, Московським договором, БілоВМЕЗькою угодою та іншими джерелами. На думку Б. М. Устименка, «участь агресора як повноправного члена Дунайської Комісії є не лише незаконною, але й створює серйозну загрозу морській безпеці України та всього регіону» [76, с. 112].

Отже, Російська Федерація використовує морські простори як театр воєнних дій, що призвело до суттєвих обмежень у свободі судноплавства та фактичної дестабілізації правового режиму міжнародних морських шляхів. Постійне перекриття районів Чорного моря під приводом проведення військових навчань, створення ризику для цивільного судноплавства, а також напад на торговельні судна й блокування українських портів є грубим порушенням не лише прав України як прибережної держави, але й прав та інтересів третіх держав. Таким чином агресор підриває загальновізантійські

міжнародні режими свободи судноплавства, що виходять за межі суто двостороннього спору та створюють загрозу безпеці всього регіону.

Проблеми забезпечення правового режиму ВМЕЗ загострюються також у зв'язку з неможливістю України повною мірою здійснювати морський контроль і нагляд за дотриманням правил використання морського простору. Перешкоди для діяльності Морської охорони Державної прикордонної служби України, обмеження доступу до окремих ділянок моря та превентивне застосування Росією сили проти українських суден унеможливають реалізацію національної політики у сфері охорони морських ресурсів, екологічного моніторингу та забезпечення безпеки судноплавства. Фактична втрата контролю України над частиною ВМЕЗ створює правовий вакуум, який Росія намагається заповнити власними нормативними актами й військово-адміністративними рішеннями, що не мають правових підстав у міжнародному праві.

Значну складність становить і те, що агресія Російської Федерації супроводжується системними спробами легітимізувати незаконні дії через маніпулювання правовими процедурами, зокрема шляхом декларативного проголошення «російської юрисдикції» над морськими просторами України та використанням силових методів для закріплення фактичного контролю. Такий підхід створює небезпечний прецедент, оскільки підриває усталену систему регулювання морських просторів і, по суті, ставить під сумнів дієвість Конвенції ООН з морського права як універсального інструменту. Цілеспрямоване ігнорування правових механізмів вирішення спорів та відмова виконувати міжнародні судові рішення ускладнюють можливості для швидкого та ефективного відновлення законного режиму ВМЕЗ України.

Не менш важливою проблемою є те, що міжнародно-правові механізми реагування на порушення в умовах активної фази війни виявляються недостатньо ефективними. Процедури розгляду спорів у міжнародних судах є тривалими, а заходи тимчасового характеру не здатні повною мірою захистити суверенні права України в реальному часі. Це створює асиметрію між

масштабами агресії та можливостями юридичного реагування, послаблюючи стабільність правового режиму ВМЕЗ.

У сукупності зазначені явища формують ситуацію, за якої правовий режим ВМЕЗ України зазнає комплексного підриву. У зв'язку з цим, вважаємо за доцільне запропонувати декілька заходів, які б могли підвищити ефективність захисту правового режиму ВМЕЗ України в умовах російської агресії, про що зазначимо нижче.

Першим на наш погляд дієвим методом боротьби є ініціювання створення спеціалізованого реєстру ВМЕЗ України, який би підсилив діяльність держави щодо документування та фіксації доказів відповідних порушень з боку РФ. Такий інструмент може накопичувати інформацію про неправомірну експлуатацію ресурсів ВМЕЗ, запобігання реалізації свободи судноплавства, завдання екологічної шкоди середовищу, неправомірне знаходження суден та плавучих споруд, за допомогою використання супутникового контролю, даних AIS, даних міжнародних партнерів тощо. Створення такого реєстру допоможе не лише збирати/фіксувати докази, але й накопичувати єдину доказову базу, яку у подальшому можна використовувати під час міжнародних судових й арбітражних проваджень.

Другим важливим інструментом та заходом є підвищення розвитку персоніфікованої відповідальності за порушення правового режиму ВМЕЗ України. Тобто в даному випадку доцільно застосовувати системне розкриття фізичних та юридичних осіб, які прямо залучені до неправомірної діяльності РФ у ВМЕЗ України. Це можуть бути, до прикладу, капітани суден, юридичні особи, що фінансують чи іншим чином сприяють порушенню режиму ВМЕЗ України. Такий підхід буде переводити порушення з доволі узагальненого, міждержавного рівня до площини конкретних правових та фінансових ризиків.

Окрім цього доцільним було б запровадити деякі інституційні зміни (забезпечити інституційну координацію), а саме: запровадити спеціальний міжвідомчий морський правовий штаб, який би мав змогу забезпечувати централізований контроль та координацію діяльності органів державної влади

у сфері морської безпеки, міжнародного судочинства, накопичення доказової бази та акумуляції інформації щодо порушень правового режиму ВМЕЗ України, що у власну чергу сприяло б безперервному реагуванню на наслідки неправомірних дій РФ у межах ВМЕЗ. Сюди також можемо віднести інституційне зміцнення органів, відповідальних за управління морськими просторами через підвищення кадрового потенціалу.

Останнім правовим інструментом, який на наш погляд мав би змогу підсилити тиск на державу-агресора, є запровадження Чорноморської Ліги з питань дотримання правового режиму ВМЕЗ, до якого б входили прибережені та інші зацікавлені держави, і що дало б змогу об'єднати спільні зусилля навколо реагування на неправомірну діяльність РФ у межах ВМЕЗ, включаючи спільний збір, фіксацію та обмін інформацією, уніфікацією санкційних підходів тощо. Такий механізм забезпечив би підвищення регіонального тиску на державу-агресора.

Отже, проблеми забезпечення правового режиму ВМЕЗ України в умовах російської агресії є системними та потребують поєднання дипломатичних, військово-морських, економічних, правових інструментів тиску та реагування у межах національних та міжнародних механізмів безпеки.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

1. Для правильного розуміння міжнародно-правового режиму ВМЕЗ необхідно здійснити врахування історико-теоретичних аспектів її формування, яке демонструє, що ідея створення такого правового явища була зумовлена пануванням серед великих держав в умовах фактичної нерівності рівних суб'єктів прагнення розширити свої повноваження та суверенітет на ресурси значних морських просторів, які виходять за межі територіального моря. Отже сьогодні ми маємо таке унікальне, так би мовити, явище як ВМЕЗ, що дає змогу зберегти баланс інтересів прибережних держав з правами інших держав, які надаються їм відповідно до міжнародно-правових норм.

2. На підставі детального аналізу міжнародно-правового режиму ВМЕЗ було встановлено, що уряди деяких держав, наприклад Мальдіви, Португалія, Нігерія тощо, незважаючи на пріоритетні права, що зберігаються за ними у ВМЕЗ як прибережними державами, порушують цей баланс між суверенними правами прибережних держав та свободами відкритого моря, встановлюючи неправомірні обмеження. Це свідчить про те, що уряди деяких країн все одно неправильно тлумачать міжнародно-правові норми у частині визначення міжнародного-правового режиму ВМЕЗ та, так скажімо, переоцінюють надані їм права й повноваження в цьому морському просторі.

Також було визначено, що невирішеним до кінця є питання допустимості проведення військової діяльності у ВМЕЗ, адже відсутність чіткої заборони здійснення такого роду діяльності відповідно до UNCLOS безпосередньо у цьому морському просторі викликає деякі розбіжності серед урядів різних країн. Отже для вирішення такої проблеми необхідно здійснити зміни до UNCLOS, розробити додаток/правила до Конвенції, якими чітко встановити правила щодо допустимості проведення військової діяльності у межах ВМЕЗ та вирішити при цьому всі розбіжності.

3. Аналіз законодавства України, що визначає правовий режим ВМЕЗ, демонструє фактичну відповідність міжнародно-правовим нормам, встановленим, зокрема, UNCLOS. Позитивним є той фактор, що санкції, передбачені Законом України «Про виключну (морську) економічну зону України» за правопорушення у ВМЕЗ, узгоджуються з ч. 3 ст. 73 UNCLOS. Більш того, у національне законодавство імплементовано принцип обмеженого застосування сили, що демонструє пріоритет запобіжних заходів над примусовими, законодавче закріплення процедури контролю тощо. З іншого боку, законодавство не враховує специфіку правового становища України як держави в географічно несприятливому становищі, і, на наш погляд це можливо виправити через внесення змін до наведеного вище Закону з метою закріплення відповідного правового статусу країни та його врахування при подальшій розробці політики у сфері рибальства, експлуатації живих ресурсів та укладення міжнародних угод. Додатково рекомендуємо посилити розвиток договірно-правового механізму та закріплення за уповноваженими органами влади посиленого обов'язку щодо ініціювання та ведення дво/багатосторонніх перемовин з державами Чорноморського регіону, інтегруючи відповідний статус України у переговорні процеси.

4. Аналіз правового режиму ВМЕЗ за правом зарубіжних держав дає змогу дійти позитивного висновку щодо успішного міжнародного регламентування правового режиму ВМЕЗ та його подальшої імплементатії державами, оскільки, незважаючи на відмінності у географічному положенні та державному устрої, правовий режим ВМЕЗ у зарубіжних країнах заснований на поєднанні законодавчого закріплення суверенних прав прибережної держави та адміністративних й інституційних інструментів їх виконання за умови дотримання положень UNCLOS та принципів свободи відкритого моря. Це свідчить про ефективність, життєздатність та універсальність міжнародно-правової моделі ВМЕЗ, а поодинокі випадки неправомірних обмежень в цьому морському просторі не замінюють позитивної практики щодо реалізації положень міжнародного права у частині

правового режиму ВМЕЗ у великих морських державах.

5. Аналіз судової практики щодо питання делімітації ВМЕЗ, яка формувалася під впливом UNCLOS та прецедентних рішень Міжнародного Суду ООН й Міжнародного трибуналу з морського права, дав змогу визначити, що судові органи, не використовуючи чітких та автоматичних правил делімітації, виходять з принципу забезпечення «справедливого результату», поєднуючи геодезичну логіку з оцінкою конкретних обставин, зокрема наявності островів, конфігурації узбережжя тощо. У ранніх справах, таких як «Tunisia v. Libya» (1982) та «Gulf of Maine» (1984), Суд відходив від суворого правила рівновіддаленості, надаючи пріоритет справедливості результату. Пізніше, у справах «Qatar v. Bahrain» (2001) та «Romania v. Ukraine» (2009), метод скоригованої рівновіддаленості став домінуючим інструментом делімітації ВМЕЗ і континентального шельфу. Проте така тенденція до застосування правила рівновіддаленості все одно не робить його вирішальним інструментом, який, у власну чергу, може корегуватися з урахуванням принципу справедливості, необхідності балансу між правовою визначеністю, суверенними правами держав і специфікою конкретних географічних умов.

6. Проблеми забезпечення правового режиму виключної економічної зони України в умовах російської агресії пов'язані з фактичною неможливістю України реалізувати надані їй міжнародним та внутрішньодержавним правом суверенні права у власній ВМЕЗ через неправомірну діяльність РФ та воєнні злочини на території суверенної держави України. У зв'язку з цим, вважаємо, що правильним є розроблення комплексу заходів, які можуть сприяти ефективнішому захисту правового режиму ВМЕЗ України в умовах збройної агресії РФ. До таких заходів віднесемо, зокрема: створення міжнародного реєстру порушень режиму ВМЕЗ України; персоніфікацію відповідальності за порушення у ВМЕЗ; створення спеціалізованого міжвідомчого правового штабу; підвищення кадрового потенціалу та запровадження Чорноморської Ліги з питань дотримання правового режиму ВМЕЗ тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Міжнародна конвенція з регулювання китобійного промислу від 02.12.1946 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/mu46003?ed=1956_11_19 (дата звернення: 03.09.2025).
2. Протокол до Міжнародної Конвенції з регулювання китобійного промислу, підписаної у Вашингтоні 2 грудня 1946 року, від 19.11.1956 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU56005?an=2&ed=1956_11_19 (дата звернення: 03.09.2025).
3. Конвенція про територіальне море і прилеглу зону від 29.04.1958 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU58K02U> (дата звернення: 02.09.2025).
4. Конвенція про континентальний шельф від 29.04.1958 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU58003D> (дата звернення: 04.09.2025).
5. Конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень (від 10.06.1958 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU58K01R?an=2> (дата звернення: 08.11.2025).
6. Конвенція про збереження тюленів Антарктики від 01.06.1972 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU72007> (дата звернення: 03.09.2025).
7. Конвенція про збереження лосося у північній частині Атлантичного океану від 02.03.1982 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU82321> (дата звернення: 02.09.2025).
8. Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики від 20.05.1980 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_045 (дата звернення: 03.09.2025).
9. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10.12.1982 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU82K23R> (дата звернення: 02.09.2025).

10. Конвенція про збереження запасів анадромних видів у північній частині Тихого океану від 02.11.1992 року. URL: <https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/06/6-05/anadromous-stocks-pacific.html> (дата звернення: 02.09.2025).
11. Угода про виконання положень Конвенції ООН з морського права від 10 грудня 1982 року, які стосуються збереження транскордонних рибних запасів та запасів далеко мігруючих риб і управління ними, від 04.12.1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_560 (дата звернення: 03.09.2025).
12. Додатковий Протокол до Конвенції про режим судноплавства на Дунаї від 26 березня 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_140 (дата звернення: 03.09.2025).
13. Конвенція про охорону підводної культурної спадщини від 02.11.2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c52 (дата звернення: 21.09.2025).
14. Закон КНР про виняткову економічну зону та континентальний шельф від 26.06.1998 року. URL: https://www.diaoyudao.org.cn/ru/node_7224559.htm (дата звернення: 25.09.2025).
15. Резолюція Генеральної асамблеї ООН №2574 від 15.12.1969 року. URL: [https://docs.un.org/ru/A/RES/2574\(XXIV\)](https://docs.un.org/ru/A/RES/2574(XXIV)) (дата звернення: 02.09.2025).
16. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 20.09.2025).
17. Про надра: Кодекс України від 27.07.1994 року № 132/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-вр> (дата звернення: 22.09.2025).
18. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 22.09.2025).
19. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 року

№ 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 22.09.2025).

20. Про виключну (морську) економічну зону України: Закон України від 16.05.1995 року № 162/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162/95-вр> (дата звернення: 02.09.2025).

21. Про ратифікацію Конвенції ООН з морського права 1982 року та Угоди про імплементацію Частини XI Конвенції ООН з морського права 1982 року: від 03.06.1999 року № 728-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-14> (дата звернення: 23.09.2025).

22. Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14.09.1999 року № 1039-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-14> (дата звернення: 02.09.2025).

23. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 року № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> (дата звернення: 11.11.2025).

24. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 року (втратив чинність). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006 (дата звернення: 10.11.2025).

25. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28.01.2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_157 (дата звернення: 10.11.2025).

26. Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24.12.2003 року (втратив чинність). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_205 (дата звернення: 10.11.2025).

27. Положення про порядок охорони суверенних прав України у її виключній (морській) економічній зоні: затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 12.06.1996 року №642. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642-96-п> (дата звернення: 22.09.2025).

28. Порядок і умови використання рибних та інших водних живих ресурсів виключної (морської) економічної зони України: затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 13.08.1999 року №1490. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1490-99-п> (дата звернення: 22.09.2025).

29. Морська доктрина України на період до 2035 року: затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 року № 1108. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-п> (дата звернення: 10.11.2025).

30. Інструкція про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України: затверджена Наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 21.10.2003 року №200. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-03> (дата звернення: 22.09.2025).

31. Про закриття морських портів: наказ Міністерства інфраструктури України від 16.06.2014 року № 255. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0690-14> (дата звернення: 10.11.2025).

32. Про тимчасове закриття морських рибних портів: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.04.2016 року № 263. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2016-п> (дата звернення: 10.11.2025).

33. Про закриття морських портів: Наказ Міністерства інфраструктури України від 28.04.2022 року № 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0470-22> (дата звернення: 10.11.2025).

34. Case concerning the continental shelf (Tunisia/Liban Arab Jamahiriya). 24 February 1982. URL: <https://dome-online.com/wp-content/uploads/2021/03/Judgment-of-24-02-1982.pdf> (date of application: 09.10.2025).

35. Delimitation of the Maritime Boundary in the Gulf of Maine Area (Canada/United States of America). 12 October 1984. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/67/9904.pdf> (date of application: 09.10.2025).

36. Exclusive Economic Zone of the United States of America:

Proclamation №5030 of March 10, 1983. URL: https://www.gc.noaa.gov/documents/031483-proc_5030_48fr10605.pdf (дата звернення: 23.09.2025).

37. Maritime Delimitation and Territorial Questions between Qatar and Bahrain (Qatar v. Bahrain). 16 March 2001. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/87/087-20010316-JUD-01-00-FR.pdf> (date of application: 09.10.2025).

38. Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine). 3 February 2009. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/132/132-20090203-JUD-01-00-EN.pdf> (date of application: 09.10.2025).

39. Oceans Act from 31 January 1997. URL: https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/CAN_1996_Act.pdf (date of application: 25.09.2025).

40. Policy of the United States with Respect to Coastal Fisheries in Certain Areas of the High Seas: Proclamation №2668, 28 September 1945. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/proclamation-2668-policy-the-united-states-with-respect-coastal-fisheries-certain-areas> (date of application: 02.09.2025).

41. Policy of the United States With Respect to the Natural Resources of the Subsoil and Sea Bed of the Continental Shelf: Proclamation №2667, 28 September 1945. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/proclamation-2667-policy-the-united-states-with-respect-the-natural-resources-the-subsoil> (date of application: 02.09.2025).

42. Seas and Submerged Lands Act 1973. URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/aus5017.pdf> (date of application: 25.09.2025).

43. Territorial and Maritime Dispute (Nicaragua v. Colombia). 13 December 2007. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/124/14302.pdf> (date of application: 10.10.2025).

44. Territorial and Maritime Dispute (Nicaragua v. Colombia). 19 November 2012. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/124/17163.pdf> (date of application: 07.10.2025).

45. Territorial and Maritime Dispute between Nicaragua and Honduras in the Caribbean Sea (Nicaragua v. Honduras). 8 October 2007. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/120/120-20071008-JUD-01-00-FR.pdf> (date of application: 12.10.2025).

46. The «Camouco» Case (Panama v. France). URL: <https://www.itlos.org/en/main/cases/list-of-cases/case-no-5> (date of application: 06.10.2025).

47. The «Grand Prince» Case (Belize v. France). URL: <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-the-grand-prince-case-belize-v-france-judgment-friday-20th-april-2001> (дата звернення: 03.09.2025).

48. The «Hoshinmaru» Case (Japan v. Russian Federation). URL: <https://www.itlos.org/en/main/cases/list-of-cases/case-no-14> (date of application: 09.10.2025).

49. The «Juno Trader» Case (Saint Vincent and the Grenadines v. Guinea-Bissau). URL: <https://www.itlos.org/en/main/cases/list-of-cases/case-no-13> (date of application: 03.10.2025).

50. The «Monte Confurco» Case (Seychelles v. France). URL: <https://www.itlos.org/en/main/cases/list-of-cases/case-no-6> (date of application: 09.10.2025).

51. The Camouco Case (Panama v. France). URL: <https://www.ecolex.org/fr/details/court-decision/the-camouco-case-panama-v-france-13508c3f-6346-41f0-b20d-8c3738273622/?q=fungi> (дата звернення: 02.09.2025).

52. The Continental Shelf Case (Libya vs Malta). 3 June 1985. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/68/9938.pdf> (date of application: 08.10.2025).

53. The Exclusive Economic Zone Order 2013. URL: https://www.legislation.gov.uk/uksi/2013/3161/pdfs/uksi_20133161_en.pdf (date of application: 25.09.2025).

54. The M/V «SAIGA» Case (Saint Vincent and the Grenadines v.

Guinea). URL: <https://www.itlos.org/en/main/cases/list-of-cases/case-no-1> (date of application: 11.10.2025).

55. The M/V «Virginia G» Case (Panama/Guinea-Bissau). URL: <https://www.itlos.org/en/main/cases/list-of-cases/case-no-19> (date of application: 09.10.2025).

56. Аверочкіна Т. В. Щодо правового забезпечення режиму виключної (морської) економічної зони України. *Юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 29-34.

57. Алямкін Р. В. Практика Міжнародного Суду ООН із делімітації континентального шельфу та виключної економічної зони на прикладі спору між Україною та Румунією. *Віче*. 2010. № 16. С. 18-21.

58. Вітовська І. В. Правове забезпечення використання живих природних ресурсів виключної (морської) економічної зони України. *Інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2011. № 4. С. 142-145.

59. Вітовська І. В. Правовий режим природних ресурсів виключної (морської) економічної зони в історичному аспекті поділу морського простору. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2010. Вип. 25. С. 173-176.

60. Гетьман А. П., Попов В. К. Екологічне право України: підручник. Харків: Право, 2011. 478 с.

61. Головатый С. П. 200-мильная экономическая зона в мировом океане. Международно-правовые проблемы: учебное пособие. Киев: Наукова думка, 1984. 168 с.

62. Гресько Б. Ю. Виключна (морська) економічна зона України: характеристика потенціалу та шляхи збільшення економічної ефективності. *Економіко-правовий розвиток сучасної України: матеріали XI Всеукраїнської наукової конференції*. Одеса, НУ «ОЮА», 2022. С. 146-150.

63. Допілка В. О. Міжнародно-правове забезпечення риболовства в умовах виключної економічної морської зони. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. 2023. Вип. 75(3). С. 175-178.

64. Іскров К. В. Деякі аспекти судової практики міжнародного трибуналу з морського право в спорах, пов'язаних з порушеннями виключно економічної зони прибережної держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 188-191.

65. Кравченко Н. Б. Міжнародно-правові статус і режим виключної економічної зони і відкритого моря: порівняльна характеристика. *ScienceRise. Juridical Science*. 2020. № 3. С. 44-51.

66. Кузнецов С. О., Аверочкіна Т. В. Морське право: підручник. Одеса: Фенікс, 2011. 382 с.

67. Кукшинова О. О., Урум Т. В. Історія становлення і розвитку інституту виключної (морської) економічної зони. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 58. С. 55-62.

68. Курбацький С. А. Правові аспекти діяльності Прикордонних військ України в сфері охорони виключної (морської) економічної зони. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 1. С. 198-204.

69. Му Япін. Про необхідність встановити правові інститути виняткової економічної зони та континентального шельфу КНР. *Сучасне право*. 1997. №. 2. С. 39-42.

70. Притула А. М. Історичний нарис про економічні зони. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 699-706.

71. Притула А. М. Кримінально-правова юрисдикція України у виключній (морській) економічній зоні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 38. С. 328-332.

72. Стефанов Г. С. Правові особливості проведення досліджень морського середовища у виключній економічній зоні. *Часопис Київського університету права*. 2021. №2. С. 339-343.

73. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право: Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

74. Устименко Б. М. Агресія Російської Федерації в морських просторах України: політико-правові заходи протидії. *Політикус*. 2022. Вип. 3. С. 110-117.
75. Устименко Б. М. Деякі загрози національній безпеці України у сфері морської діяльності та визначення комплексу заходів правового захисту національних інтересів України на морі. *Європейські Перспективи*. 2021. № 3. С. 66-75.
76. Устименко Б. М. Загрози національній безпеці України у сфері морської діяльності, які впливають з деяких договорів та форматів співпраці за участю Російської Федерації. *Право.иа*. 2021. № 1. С. 31-41.
77. Шемякин А. Н. Морское право: учебное пособие. Харьков: Одиссей, 2004. 384 с.
78. A Description of Canada's Maritime Zones. URL: <https://waves-vagues.dfo-mpo.gc.ca/Library/40622952.pdf> (date of application: 24.09.2025).
79. Amor B. S. The International Court of Justice and the Law of the Sea. *Anuario Mexicano de Derecho Internacional*. 2012. P. 3-26.
80. Australian Exclusive Economic Zone. URL: <https://www.ga.gov.au/scientific-topics/national-location-information/dimensions/oceans-and-seas> (date of application: 25.09.2025).
81. Caminos H. *The Law of the Sea*. London: Routledge, 2001. 600 p.
82. Fisheries of the United States 2022. U.S. Department of Commerce. URL: https://repository.library.noaa.gov/view/noaa/66561/noaa_66561_DS1.pdf (date of application: 02.09.2025).
83. Friedheim R. *Negotiating the new ocean regime*. Columbia: University of South Carolina Press, 1993. 418 p.
84. Gibson J. The United Kingdom's elusive exclusive economic zone. *Journal of Water Law*. 2009. №20(4). P. 179-185.
85. Gray D. Assessment of Canada's continental shelf beyond 200 NM. *Geomatica*. 2020. Vol. 74. Issue 2. P. 33-45.
86. *Laws and Regulations on the Regime of High Seas*. Vol.1: Continental

Shelf, Contiguous Zones, Supervision of Foreign Vessels on the High Seas. New York, 1951. 307 p.

87. Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicar. v. U.S). URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/70/070-19841126-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 15.12.2025)

88. Moritaka Hayashi Military and Intelligence Gathering Activities in the EEZ: Definition of Key Terms. Marine Policy, 2005, № 29. с. 123-137.

89. Nandan S. N. The Exclusive economic zone: A Historical perspective. URL: <https://www.fao.org/4/s5280t/s5280t0p.htm> (date of application: 02.09.2025).

90. Oxman B., Koers A. The 1982 Convention on the Law of the Sea. Honolulu: University of Hawaii, 1982. 479 p.

91. Salmon J. Dictionnaire de Droit international public. Brussels: Bruylant, 2001. 1198 p.

92. Varykasha I. Case concerning maritime delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine). Investigation of positions. *Lex Portus*. 2019. № 5. P. 33-60.

93. Virginia Commentary III, note 9 above, at 88-89. URL: <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1010&context=ils> (дата звернення 15.12.2025)

94. What is the «EEZ»? URL: <https://oceanexplorer.noaa.gov/ocean-fact/useez> (date of application: 02.09.2025).